

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELAM VE MEZHEPLER TARİHİ PROGRAMI

NÜBÜVVETİN İSPATI BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN HABERİ
MUCİZELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Doğuş SARCAN

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hamdi GÜNDOĞAR

ADİYAMAN, 2023

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELAM VE MEZHEPLER TARİHİ PROGRAMI

NÜBÜVVETİN İSPATI BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN HABERİ
MUCİZELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Doğuş SARCAN

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hamdi GÜNDOĞAR

ADİYAMAN, 2023

ÖZET

NÜBÜVVETİN İSPATI BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN HABERÎ MUCİZELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doğuş SARCAN

Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı

Kelam ve Mezhepler Tarihi Programı

Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

Nisan, 2023

Danışman: Prof. Dr. Hamdi GÜNDOĞAR

Kelâm âlimleri Hz. Peygamber'in gaybtan verdiği haberleri nübüvvetinin delili olarak değerlendirmiştir. Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etme amacıyla yazılan eserlerde Hz. Peygamber'in gaybtan verdiği haberler aklî mucizeler başlığı altında, haberî mucizeler başlığı altında veya bir başlık altında toplanmadan müstakil olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada nübüvvetin ispatı bağlamında Hz. Peygamber'in haberî mucizelerinin özellikleri değerlendirilmiştir. Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi ve kaynaklarından bahsedilmiştir. Birinci bölümünde nübüvveti ispat çalışmaları hakkında bilgi verilmiş, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat metotlarından bahsedilerek mucize ve türleri hakkında genel bilgi verilmiştir. İkinci bölümde haberî mucizelerin geçtiği kaynaklar hakkında bilgi verilmiş, Hz. Peygamber'in haberî mucizelerinin nübüvvetinin evrenselliğiyle, ümmiliğiyle ilişkisi, Hz. Peygamber'in kâhinden farklı oluşu, haberî mucizelerin ifade ettiği bilgi ve muhataplarına etkisi hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise Hz. Peygamber'in haberî mucizeleriyle ilgili rivayetlere yöneltile eleştiriler kaynağı ve muhtevası açısından sınıflandırılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm; Nübüvvet; Mucize; Gayb; Nübüvvetin İspatı

ABSTRACT

EVALUATION OF THE PROPHET’S NEWS MIRACLES IN CONTEXT OF PROOF OF PROPHETHOOD

Doğuş SARCAN

Department of Basic Islamic Sciences

Kalam and Sects History

Adiyaman University, Graduate Education School

April,2023

Supervisor: Prof. Dr. Hamdi GÜNDOĞAR

Kalam scholars evaluated the news of the prophet about the unseen as evidence of prophethood. In the books written to prove the prophethood of the prophet, the news about the unseen have been evaluated under different headings. For example mental miracle, news miracle. In this study, unseen news has been evaluated in the context of proof of prophet.

The study consists of an introduction and three parts. In the introduction, the subject, importance, sources of the study are explained. In the first part, information was given about the studies prove the propethood. The methods of proving the prophet’s prophethood were mentioned. Information was given about the miracle and its types. In the second part, information was given about the sources of news miracles. This miracle was associated with the universality of prophethood. The difference between the prophet and the southsayer was evaluated. In the third part, The objections to the prophet’s knowledge of the ghayb were classified in terms of their source and content.

Keywords: Kalam; Prophethood; Miracle; Ghayb; Proof of Prophethood

TEŞEKKÜR

Teşekkürlerin ilki ve en yücesi peygamberleriyle insanlığa izzetli yaşamın yolunu sunan Allah Teâlâ içindir. Hayatlarını ilme adayarak peygamberlerin mirasının bize kadar ulaşmasını sağlayan ulemanın ruhaniyetlerine şükranlarımı sunarım.

Çalışmam boyunca ilgisini ve bilgisini esirgemeyerek değerli uyarıları ile yol gösteren danışman hocam sayın Prof. Dr. Hamdi GÜNDOĞAR'a teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca çalışmama değerli katkılarda bulunan kıymetli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Hilmi Kemal ALTUN ile Dr. Öğr. Üyesi Selim GÜLVERDİ'ye ve çalışmam boyunca sürekli istişâre halinde olduğum kıymetli dostum M.Mehdi DEMİREL'e teşekkür ederim.

Son olarak hayatım boyunca maddî ve manevî olarak her an yanımda olan ilk muallimim annem ile kıymetli kardeşim Can Doğan SARCAN'a ve yüksek lisans sürecinin tüm zorluklarını benimle birlikte yaşayan sevgili eşime teşekkürlerimi sunarım.

Gayret bizden tevfik Allah Teâlâ'dandır.

Doğuş SARCAN

2023

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Adıyaman Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Doğuş SARCAN

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGE VE KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	1
1. HZ. PEYGAMBER'İN NÜBÜVVETİNİ İSPAT ÇALIŞMALARI.....	3
1.1 Kelâm İlminde Nübüvvet Tartışmaları	3
1.2 İslâm'a Aykırı Nübüvvet Anlayışları	4
1.2.1 Nübüvveti Reddeden Gruplar	4
1.2.2 Ehl-i Kitap	6
1.2.3 Bid'at veya Küfür Sayılan Nübüvvet Anlayışları.....	8
1.3 Nübüvveti İspat Yöntemleri.....	8
1.3.1 Nübüvvet Müessesesini İspat Yöntemleri.....	9
1.3.2 Hz. Muhammed'in Nübüvvetini İspatlamaya Yönelik Oluşmuş İlim Dalları	11
1.4 Mûcize	14
1.4.1 Mûcize Türleri	16
2. HZ. PEYGAMBER'İN NÜBÜVVETİNE DELALETİ BAKIMINDAN HABERÎ MUCİZELER.....	17
2.1 Haberî Mucizenin Tanımı	17
2.1.1 İslâm İnancında Gaybın Ne Olduğu Meselesi.....	18
2.2 Haberî Mucizelerle İlgili Kaynaklar Ve İstılahlar	19
2.2.1 Kur'an-ı Kerim'deki Haberî Mûcizeler	19
2.2.2 Hadislerde Bildirilen Haberî Mûcizeler	21
2.2.3 Kavramsal Çerçeve.....	22
2.3 Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Delaleti Bakımından Haberî Mûcizelerin Değerlendirilmesi	26
2.3.1 Haberî Mûcizelerin Nübüvvetin Evrenselliğiyle Alakalı Oluşu	26

2.3.2	Haberî Mûcizelerin Nübüvveti Bir Bütün Olarak Risk Altına Alışı	28
2.3.3	Haberî Mûcizelerin Konusuyla İlgili Hz. Peygamber'in Bir Eğitim Almamış Oluşu	30
2.3.4	Haberî Mûcizelerin Teşbih, Meczâî Anlatımlar İçermesi	35
2.3.5	Haberî mûcizelerin İfade Ettiği Bilgi Ve Muhataplarına Etkisi	36
3. HABERÎ MUCİZELERLE İLGİLİ RİVAYETLERE YAPILAN İTİRAZLAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....		41
3.1	Kaynağı Açısından Yapılan İtirazlar	41
3.1.1	Gaybla Alakalı Telakkilerden Kaynaklı İtirazlar	41
3.1.2	Hz. Peygamber'in Her Şeyi Bilmemesi.....	44
3.1.3	Kur'an Dışında Vahiy Yoktur İtirazı	45
3.1.4	Haberî Mûcizelerle İlgili Rivayetlerin Tahmin veya Temenniden İbaret Olduğu İddiası	47
3.1.5	Haberî Mûcizelerin Âhâd Haber Oluşuyla Alakalı İtirazlar	49
3.2	Muhtevası Açısından Yapılan İtirazlar	52
3.2.1	Apokaliptik Literatürden Uyarlandığına Dair İddialar	53
3.2.2	Fiten Rivayetlerinin Karamsar Bir Tablo Çizdiği İddiası.....	56
SONUÇ		60
KAYNAKÇA.....		62
ÖZGEÇMİŞ		

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: Bin, ibn
bkz	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
M	: Milâdî
Md.	: Madde
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö	: Ölüm Tarihi
r.a	: Radiyallahu anh
s.a.s	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik Eden
Trc.	: Tercüme Eden
trs.	: Tarihsiz
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Kelâm ilminin usûl-i selâse ismiyle anılan üç temel konusundan biri nübüvvet meselesidir. Kelâm âlimleri nübüvvet kurumunu ve Hz. Peygamber'in nübüvvetini ayrı başlıklarda ele almıştır. Kelâm ve hadis âlimleri Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatıyla ilgili ayrı bir ilim dalı olarak “delâilü'n-nübüvve” ismiyle eserler telif etmişlerdir. Kelâm âlimlerinin nübüvveti ispatta en fazla kullandığı yöntem olan mûcizeler birçok şekilde tasnif edilmiştir. Hz. Peygamber'in gayba dair haberleri bazı kelâm âlimleri tarafından aklî mûcizelerin içerisinde değerlendirilirken bazı kelâm âlimleri tarafından haberî mûcizeler olarak müstakil bir başlık altında değerlendirmiştir. Haberî mûcizeler sadece nübüvvetin ispatı bağlamında değerlendirilen bilgiler olmayıp Hz. Peygamber haberî mûcizelerinde Ümmet-i Muhammed'e insanlığın gündemini ilgilendiren siyasî, sosyal, askerî, teknik, ekonomik, itikadî konularda sakındırma ve yönlendirmelerde de bulunmuştur. Bu gaybî bilgilendirmeler insanların hidayeti adına harikuladeliği ile istidlâlî, iknaî bilgi konumundayken ümmet adına ise uyarı ve doğruya işaret eden bilgiler olmuştur.

Çağımızda pozitivism, rasyonalizm, sekülerizm, deizm gibi anlayışların hakim olmasıyla dinin hayattan soyutlanması, Hz. Peygamber aleyhine birçok mekanizma ile kara propagandanın yapılması gibi sebeplerden dolayı nübüvveti ispat çalışmaları daha önemli hale gelmiştir. Haberî mûcizeler aklî, ilmî olağanüstülük olmalarından dolayı nübüvveti ispatta önemli bir delil konumundadır. Zira Hz. Peygamber'in gayba dair haberlerini zamanla gerçekleşen olayların doğrulaması muhatabın bizzat kendisinin şahitlik ederek ulaştığı bir sonuçtur.

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in nübüvveti ile haberî mûcizeleri arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde kelâm ilminde nübüvvetle ilgili tartışmaların kaynağı ile İslâm'a aykırı nübüvvet anlayışlarına yer verildikten sonra kelâm âlimlerinin nübüvvet kurumunu ve Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat metotlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde İslâm inancında gaybın ne olduğundan, haberî mûcizelerle ilgili rivayetlerin yer aldığı kaynaklar zikredildikten sonra Hz. Peygamber'in nübüvvetine delaleti bakımından haberî mûcizelerin özellikleri nelerdir? Haberî mûcizelerin nübüvvetin evrenselliğiyle alakası nedir? Haberî mûcizelerin ifade ettiği bilgi türü nedir? vb sorulara cevap aranmıştır. Bazı haberî mûcizelerin nübüvveti risk altına alan bir unsur oluşundan dolayı bir yönüyle meydan okuma içerdiği üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise Hz.

Peygamber'in gaybî haberlerine yapılan itirazlar kaynağı ve muhtevası açısından sınıflandırılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in gaybtan haber alması her şeyi bildiği anlamına gelir mi? Gaybla alakalı rivayetler Hz. Peygamber'in tahmini veya temennisi olabilir mi? Gaybla alakalı rivayetler karamsar bir tablo mu çiziyor? vb itiraz mahiyetinde olan sorular cevaplanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda ağırlıklı olarak şu ana kaynaklardan istifade edilmiştir;

Câhiz Kitâbu Hüceci'n- Nübüvve, *Cürcânî Tarifat* ve *Mevâkıf Şerhi*, *Râgıb el-İsfahânî Müfredât*, *Kâdî Abdulcebbâr Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve* ve *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, *Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd*, *Pezdevî Ehl-i Sünnet Akâidi*, *Râzî Fahreddin el-Erbâîn fî Usuli'd-Din* ve *Me'âlimü Usûli'd-Din*, *Sâbûnî el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, *Teftâzânî Makâsıdu'l-Kelâm Fî 'Akâidi'l-İslâm* ve *Şerhu'l-Akâid*.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN NÜBÜVVETİNİ İSPAT ÇALIŞMALARI

1.1 Kelâm İlminde Nübüvvet Tartışmaları

Nübüvvet; Allah Teâlâ'nın insanoğlunun dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmesi için insanlar içinden seçerek görevlendirdiği bir elçinin yaptığı peygamberlik görevidir.¹ Seyyid Şerif Cürcânî nebî için şu tanımlı yapmaktadır; “Kendisine melek, ilham ya da sadık rüya kanalıyla vahiy gelen kişidir.”² Allah Teâlâ ile kulları arasında elçilik vazifesi olarak tarif edilen³ nübüvvet kavramı Türkçede daha çok peygamber ve peygamberlik kelimeleri ile yaygınlaşmıştır.⁴

Kelâmcıların tamamı nübüvveti inanılması zorunlu bir esas olarak kabul etmişlerdir.⁵ İslâm dininin akaid esaslarını içeren amentü metni, konusal olarak usûl-i selâse ismiyle üç başlıkla hülâsa edilip bu üç esastan biri de nübüvvet müessesesine iman olmuştur.⁶

Nübüvvet tartışmaları tarih boyu güncelliğini korumuş bir konudur. Nübüvvet tartışmalarına ilk kelâm kaynaklarında az yer verildiği, ayrı bir başlık açılmadığı belirtilmiş olsa bile⁷ nübüvvetle ilgili tartışmaların, problemlerin Hz. Peygamber'in sağlığında sahte peygamberlerin zuhuru ile başladığı söylenebilir. Özellikle hicrî ilk asırdaki fetihlerle birlikte İslâm coğrafyasının genişlemesi sonucunda Müslümanların, nübüvvet müessesesini ve Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr eden birçok farklı dinî, felsefî grupla karşılaşması bu tartışmalara büyük bir ivme kazandırdı.⁸

Dinin esaslarıyla ilgili hükümleri inkâr eden, bunlar hakkında şüphe uyandıran⁹ din karşıtı düşünceler İslâmî literatürde ilhâd ismiyle ifade edilmiştir.¹⁰ İnsanların itikadî

¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/279.

² Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, *Tarifat*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 237.

³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât-Kuran Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 1031.

⁴ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM yayınları, 2019), 272.

⁵ Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: Okurakademi, 2020), 68.

⁶ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2020), 50.

⁷ Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 46.

⁸ Erdinç Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 38-39; Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 147.

⁹ Mustafa Sinanoğlu, “İlhâd”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/90-92.

¹⁰ Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, 37.

meselerde şüpheye düşmesine sebep olan bu akım Abbâsîler döneminde sistemli ve örgütlü bir hal almaya başlamıştır.¹¹ Tercüme faaliyetleriyle İslâm coğrafyasına girmeye başlayan yabancı fikirler, inkâr hareketleri derece derece karşı çıkış şeklinde belirmiş ve hicrî IV. asra kadar etkisini sürdürmüştür. Birtakım farklılıklar taşımakla birlikte inkârcı hareketlere genelde zındıklık denilmiş olup temel görüşleri değerlendirildiğinde nübüvvet kurumunu ve peygamberleri hedef alan eleştirileri dikkat çekmektedir.¹²

Nübüvvete yapılan itirazlar genellikle Berâhime denilen grupla özdeşleştirilmiştir. Bu itirazlar temel olarak aklın yeterliliği esasına dayanıp aklı tek hâkim konumuna getirdiğinden peygamberliği inkâra varmışlardır.¹³

Nübüvvetle ilgili tartışmalar nübüvvetin hangi yönden değerlendirildiğine göre birçok başlık altında incelenebilir. Nübüvvet kurumunun kabulü veya reddi, nübüvvetin imkân ve mahiyeti, belli şahısların nübüvvetinin kabulü veya reddi gibi başlıklar bu tartışmaların temelini oluşturmaktadır.

1.2 İslâm’a Aykırı Nübüvvet Anlayışları

Tarih boyunca nübüvvet meselesinde birçok farklı inanç söz konusu olmuştur. Nübüvvet karşıtı gruplar homojen bir yapıya sahip olmadığı için, kelâm ilminde nübüvvet karşıtlarını temelde nübüvveti reddedenler ve Hz. Muhammed’in (s.a.s) nübüvvetini reddedenler şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

1.2.1 Nübüvveti Reddeden Gruplar

Nübüvveti reddeden birçok farklı grubun ismi sayılabilmekle birlikte İmam Mâtürîdî bu grupları *Kitâbü’t-Tevhîd*’inde inançları ve itirazları üzerinden şu şekilde sınıflandırmıştır:

- a) Yaratıcıyı inkâr edenler,
- b) Yaratıcının varlığını benimsemekle birlikte emirleri ve yasakları olabileceğini kabul etmeyenler,

¹¹ İlhan Kutluer, “İlhâd”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/93-96.

¹² Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği*, 41-44.

¹³ Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 210.

c) Yaratıcının emir ve yasakları olabileceğini benimsemekle beraber, insan aklının tek başına yeterli olup nübüvvete ihtiyaç olmadığını iddia edenler,

d) Nübüvvet iddiasında bulunan kişilerin gösterdiği mucizelerin kâhinlerin ve sihirbazların fiilleriyle denk tutulabileceğini iddia edenler,

e) Tarih boyunca gerçekleştiği iddia edilen mucizeleri, muhataplarının bu konularda aciz kalışına, eğitim ve alışkanlığının bulunmayışına bağlayanlar.¹⁴

Yaratıcıyı inkâr ettikleri için nübüvveti reddedenler İslâm tarihinde mülhidler olarak isimlendirebileceğimiz ateist düşünceye sahip olanlardır. Kelâm kitaplarında nübüvvet bahisleri daima vâcibu'l-vücûd olan Allah Teâlâ'nın ispatından sonra ele alınmıştır. Nitekim Allah Teâlâ'nın varlığını kabul etmeyen bu gruplarla tartışılması gereken şey nübüvvetten önce isbât-ı vacib meselesidir.¹⁵

Bir yaratıcıyı kabul etmekle birlikte nübüvvet kurumunu reddeden görüşler İslâm tarihinde genelde Berâhime ve Sümeniyye grupları ile İbnü'r-Râvendî ve Ebû Bekir Râzî'ye atfedilen görüşler etrafında işlenmiştir.¹⁶ Bunlardan özellikle aklın yeterliliği tezini nübüvvetin abes olmasına gerekçe sayan Berâhime'nin¹⁷ iddiaları birçok İslâm âlimi tarafından incelenmiş ve cevaplanmıştır.

İslâm dininin, bireyin toplumsal faaliyetlerini belirleyemeyeceğine inancıda deistik bir tanrı tasavvurunun yansıması olup İslâm'ın ulûhiyet ve nübüvvet öğretisine aykırıdır. Seküler ve laik kimselerinde bu sebepten dolayı nübüvvet karşıtı gruplar içerisinde zikredilmesi uygun görülmüştür.¹⁸

Tarihsel süreç içerisinde bu tarz itirazları dillendiren birçok grup mevcut olsa da bu grupların itirazları deist tanrı anlayışının yansımaları olarak görülebilir.

¹⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM yayınları, 2020), 347.

¹⁵ Mustafa Sabri, *Gaybın Önünde el-Kavlü'l-Fasl*, çev. Muhammet Uysal (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 224.

¹⁶ Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 210.

¹⁷ İslâm kaynaklarında Brahmanizm'den Berâhime diye söz edilir. Bunların insan hayatı için akli yeterli gördükleri, bu sebeple de nübüvveti inkâr ettikleri kaydedilir. Bkz. Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 53-54.

¹⁸ Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 1995), 172.

1.2.2 Ehl-i Kitap

Ehl-i kitap tabiri Müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanılmakla birlikte Kur'an-ı Kerim'de bu tabirle Yahudi ve Hristiyanlar kastedilmektedir.¹⁹ Ehl-i kitaptan sayılan Yahudi ve Hristiyanlar nübüvvet müessesesini kabul ettikleri halde Hz. Peygamber'in nübüvvetini reddetmektedir. Tarihi akışa bakıldığında Ehl-i kitabın itirazlarının daha çok Hristiyanlar tarafından dillendirildiği görülmektedir. Bunun önemli bir sebebi Müslümanların Hristiyanlar ile devlet ve toplum yönüyle bizzat temas halinde olmasıdır. Oryantalizmle birlikte Yahudilerin de itirazlar noktasında aktif hale geldiği bir gerçektir.

Hz. Peygamber'in Necran Hristiyanları ile tartışması, İslâm devlet başkanlarının Bizans imparatorları ile gerçekleştirdiği mektuplaşmalar dâhil olmak üzere İslâm ile Hristiyanlık arasındaki tartışma konularının özünde çok büyük bir farklılık olmamıştır. Bununla birlikte Müslüman âlimler ile Hristiyan din adamları arasında yapılan teolojik tartışmalara bakıldığında mûcizenin temel tartışma konularından biri olduğu görülmektedir. Emevîler ve Abbâsîler döneminde Müslüman âlimlerle Hristiyan din adamlarının teolojik tartışmaları için ilim meclisleri kurulmuş olup bu meclislerdeki tartışmalar daha çok ilke ve değerler üzerinden seviyeli bir şekilde karşılıklı anlayış içerisinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde verimli sayılabilecek mecrada ilerleyen teolojik tartışmalar Hristiyanların Ortaçağ ve Latin dönemi düşünürleriyle birlikte farklı bir İslâm tanımlamasına yönelmesi neticesinde yerini tek taraflı olumsuz bir tarza bırakmıştır.²⁰

Batı'nın²¹ Hz. Peygamber'e bakışındaki başlıca dönemler Ortaçağ (bilgisizlik ve inkâr) dönemi, reformasyon ve aydınlanma dönemi, oryantalistik dönem gibi başlıca dönemlere ayrılarak değerlendirilmiştir. Ortaçağda kendi dışında hiçbir hakikat olmadığına inanan Batı, "Pavluşçu Batı Kilisesi Hristiyanlığı" ile Hz. Peygamber'e karşı bilgisizce, düşmanca ve ötekini dışlayıcı anlayışın ürünü olan bir düşünce tarzı ortaya koymuştur.

¹⁹ Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/516-517.

²⁰ Hıdır, *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*, 120-125.

²¹ " 'Batı' kavramı günümüzde coğrafi, tarihi, siyasi, sosyo-kültürel ve ideolojik anlamlar yüklenerek farklı anlamlarda ve muhtelif maksatlarda kullanılır. Modern dönemde 'Batı' kavramı sadece bir coğrafya ve siyasi bir topluluğu değil belirli bir zihniyeti, dünya görüşünü, tarih ve medeniyet anlayışını ifade etmek üzere kullanılır." Bkz. Hıdır, *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*, 37.

İslâm'ı heretik/sapkın bir din olarak gören Batı,²² ilk dönemlerden itibaren İslâm karşıtlığını da Hz. Peygamber üzerinden yürütmüştür. Hristiyanlığın Hz. Peygamber ile ilgili ilk dönemlerdeki olumsuz tasavvuru; zaman, mekân ve yöntem değişse bile esasında çok değişiklik göstermemiş ve süreklilik arz etmiştir. Batı'da Hz. Peygamber karşıtlığı adeta babadan oğla geçen bir miras gibi görülmüştür.²³ Meşhur oryantalistlerden W. Montgomery Watt(ö.2006) “Dünyadaki büyük insanlardan hiçbiri Hz. Muhammed kadar iftiraya maruz kalmamıştır” diyerek esasında tarihi bir olguya işaret etmiş ve özeleştirici yapmıştır.²⁴

Reformasyon ve aydınlanma döneminde zaman zaman İslâm'la ilgili olumlu değerlendirmeler olsa da Protestanlığın kurucusu Martin Luther (ö.1546) ve Protestanlığın Kalvinist kolunun kurucusu J. Calvin (ö.1564) başta olmak üzere bu dönemde İslâm'a bakış genelde olumsuzdur. Bu negatif bakışın önemli bir sebebi bu dönem İslâm ve Müslüman kavramlarından daha çok “Türklerin dini” ve “Türkler” ifadesi kullanılması Hz. Peygamber'in “Türklerin peygamberi” olarak görülmesidir. Bundan dolayı İslâm yabancı ve öteki olarak görülmeye devam etmiştir.²⁵ Aydınlanma dönemindeki eleştirel bakışı da Hz. Peygamber'in hayatı söz konusu olduğunda uygulanmamış hatta orijinal kaynaklardaki bilgiler dahi çarpıtılarak karşıt propaganda aydınlar eliyle devam ettirilmiştir. Bu dönemin aydınları İslâm hakkında doğrudan ve doğru bilgiye ulaşabilecekleri halde mitolojik hikaye ve anekdotlara dayalı bir tasavvurla hareket ederek Hz. Peygamber hakkında negatif söylemlerde bulunmaya devam etmişlerdir. Bu durum Voltaire'in piyesinde, dünya edebiyatının önemli isimlerinden Dante'nin İlahî Komedi'sinde görülmektedir.²⁶

Oryantalistik dönemde Hz. Peygamber'e dair ortaçağdaki imaj ve iddialar “bilimselleş(tiril)meye” çalışılmıştır.²⁷ Önceki dönemlerde Hristiyan yazarlarca mitoloji kahramanı olarak sunulmaya çalışılan Hz. Peygamber bu dönemden sonra ayağı yere basan bir insan portesiyle çizilmiştir. Fakat bu portrelerde Hz. Peygamber sıradan insana dahi yakıştırılamayacak çirkin şeyleri yapmış gibi gösterilmiş, sara nöbetleri geçirdiği, halüsinasyon gören histeri hastası olduğu , şehvet düşkünü olduğu, kılıç yanlısı olduğu gibi

²² Hıdır, *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*, 66-69.

²³ Hıdır, *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*, 21-24.

²⁴ Hıdır, *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*, 31.

²⁵ Hıdır, *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*, 68-69.

²⁶ Hıdır, *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*, 84-88.

²⁷ Hıdır, *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*, 105.

tamamen art niyetli tanımlamalar yapılmıştır.²⁸ Yapılan filolojik araştırmalarla İslâm'ın getirdiği değerler daha önce o bölgede yaşamış olan Âri ve Sâmi medeniyetin unsurlarının devamıymış gibi gösterilmeye çalışılarak Kur'an vahyinin içi boşaltılması hedeflenmiştir. Bir diğer yandan İslâm dini bilime karşı olan ve şiddeti onaylayan bir inanç gösterilmeye çalışılmıştır. Batı dünyasında Hz. Peygamber'e yönelik imajın temel paradigmaları olan bu hususlarda halen değişim olmayıp sadece medya eliyle güncelleştirilmiş hali öne çıkmaktadır.²⁹

Aktarılanlardan da anlaşılacağı üzere tarih boyunca Ehl-i kitabın veya bugünkü konumuyla Batı'nın Hz. Peygamber'in nübüvvetine ilişkin düşüncesi mezkûr sebeplerden dolayı nesilden nesile geçen bir düşmanlık ve bir öteki olarak görmenin ötesine geçememiştir.

1.2.3 Bid'at veya Küfür Sayılan Nübüvvet Anlayışları

Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul ettikleri halde kelâmcılar tarafından bidat veya küfre düştükleri gerekçesiyle tenkit edilen nübüvvet anlayışlarıdır. Hatm-i nübüvveti inkâr edenler, bazı sûfîlerin aşırılığı (veli-nebî üstünlüğü), oryantalizm ve modernizm etkisiyle oluşan çağdaş nübüvvet tasavvurları bunlara örnek olarak verilebilir.

Nübüvvetle ilgili çağdaş tasavvurlar (Kur'âniyyûn, Tarihselcilik vb), tezimizin konusu olan haberî mûcizelerle ilgili ön kabul durumunda olan vahyin mahiyeti, Allah'a aidiyeti, mûcize olgusu, peygambere gaybın bildirilebileceği gibi meseleleri ihtiva etmektedir. "Haberî mûcizelerle İlgili Rivayetlere Yapılan İtirazlar Ve Değerlendirilmesi" başlığında konuyu detaylı olarak işleyeceğiz.

1.3 Nübüvveti İspat Yöntemleri

Kelâm ekolleri arasında nübüvveti iman etme gerekliliği hususunda bir ihtilaf bulunmamaktadır.³⁰ Fakat kelâm ekollerinin nübüvvetin ispatında takip ettikleri yöntem ve gerekçelendirmeler konusunda farklılar olmuştur.

²⁸ Hıdır, *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*, 54-56.

²⁹ Hıdır, *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*, 33-34.

³⁰ Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 68.

Nübüvvet kurumunu gereksiz görerek tamamen inkâr edenlere karşı nübüvvet müessesesinin ispatına yönelik eserler yazılırken, nübüvveti kabul ettikleri halde Hz. Peygamber'in nübüvvetini reddeden Hristiyan ve Yahudilere karşı ise bizzat Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlamaya yönelik eserler yazılarak ciddi bir delâil literatürü oluşmuştur.³¹

Bu açıdan kelâm eserlerinde nübüvvetin ispatıyla ilgili yer alan bölümler nübüvvet kurumunun ispatı ve Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı olmak üzere iki temel başlıkta değerlendirilmiştir.³²

1.3.1 Nübüvvet Müessesesini İspat Yöntemleri

İslâm âlimlerinin nübüvvet kurumunu tamamen inkâr edenlere nübüvvetin imkânı ve gerekliliği ilgili eserler yazarak karşılık vermişlerdir. Bu eserlerde genellikle Berâhime ve Sümeniyye grupları ile İbnü'r-Râvendî ve Ebû Bekir Râzî'ye atfedilen itirazların tutarsızlıkları ile nübüvvete olan ihtiyaç ortaya konulmuştur.³³

1.3.1.1 İslâm Kelâmcılarının Nübüvvet Müessesesinin İspatı İle İlgili Gerekçelendirmelerinin Sınıflandırılması

Tanrı tasavvuru bakımından; Mu'tezile'nin tanrı tasavvurunda önemli bir ilke olan aslah prensibine göre nübüvvet müessesesinin varlığı yani peygamber göndermek Allah Teâlâ için vaciptir.³⁴ Ehl-i sünnet kelâmcılar ise Allah Teâlâ'nın bir şeye icbar edilmesinin, bir şeyi yapmak zorunda olmasının doğru bir inanç olmadığını belirtmiş ve nübüvveti muhtelif gerekçelendirmelerle mümkün-caiz olarak görmüştür. Eş'arîler nübüvveti mümkün kategorisinde değerlendirirken genelde lütuf prensibine dayandırmışlardır.³⁵ İmam Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd*'inde aklın yeterliliği kabul edilse bile nübüvveti ilahî bir lütuf olarak değerlendirmiş fakat buna ilaveten farklı gerekçelendirmeler de yapmıştır. Nübüvveti

³¹ Mahmut Çınar, "Nübüvvet", *Sistematik Kelâm*, ed. Fadıl Aygan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 298-299.

³² Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, 55-56.

³³ Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 210.

³⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, ed. Metin Yurdağür, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2/200.

³⁵ Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 78.

değerlendirirken Allah Teâlâ'nın hikmetinin gereği olarak görmüştür.³⁶ Fakat bu gereklilik Mu'tezile'nin anladığı gibi aslah prensibinin bir sonucu değil Allah Teâlâ'nın hakîm isminin neticesidir. Teftâzânî de Eş'ârîliğin genel anlayışından farklı olarak İmam Mâtürîdî gibi gerekçelendirmiştir.³⁷

İnsanın bireysel ve toplumsal ihtiyaçları açısından; Allah Teâlâ, canlıların hayatlarının devamını gıdalara bağlı kılmış, insanlara sürekliliği ve uzun ömürlülüğü de sevdirmiştir. Eğer Allah Teâlâ, sosyal düzeni sağlamak üzere birtakım buyruklar belirtmeseydi, herkes arzu ve şehvetleriyle birlikte hayatının devamını sağlayacağını düşündüğü şeye yöneliş gösterecekti. Bu durumda aralarında tartışma doğacak sonuçta bir çatışma ortamı oluşacaktır. Dinin mükâfat ve ceza içeren, helallerinin ve haramlarının belirlenmesiyle herkes kendisine ait olanla olmayanı birbirinden ayırarak hayatını korumuş olmaktadır.³⁸ Peygamberlerin yasa koyucu olarak gönderilmesinin aklen zorunlu olduğunu ortaya koyan bu durum, sosyal düzenin sağlanmasına dair olan ihtiyacı belirtip böylelikle toplumda kaos ve kargaşanın önlenmesine işaret etmiştir.

Aklı başında olan insanlar kendilerinin, şehvetlerinin bataklığına düşmesine müsaade etmez. Aksine zarardan koruyacak ve sonuçları övgüyle anılacak bir istikamet üzerinde eğitip gelişmesini ister. Fakat nefsin kendisinde, kurtulmayı beklediği yerde kişiyi helâke sürükleyecek ve fayda umduğu yerde kendisine zarar getirecek bir bilgisizlik ve hoyratlık da vardır. İnsan aklının yaratılışından gelen içgüdülerden dolayı manipüle olabilmesi, şartlanması olası bir durumdur. Bu durum insanı tüm davranışlarının sonuçlarını bilen bir kimseye (peygambere) muhtaç kılar. Nefsini aşağı isteklere uymadan ancak peygamberin göstereceği şekilde hareket ederek terbiye edebilir.³⁹

İnsan, dünya hayatındaki acı dolu sahneler ve travmatik olaylar karşısında sarsılır. Bundan dolayı aklının sağlıklı çalışması mümkün olmaz. İnsanın çeşitli hastalıklarla ya da maddi ve manevi sıkıntılarla imtihana tabi tutulması aklını meşgul ettiğinden onu gerçekleri kavramaktan alıkoyar. Allah Teâlâ insanların bunca sıkıntının, belirsizliğin içinde hakikatten

³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*.

³⁷ Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, çev. Talha Hakan Alp (İstanbul: İFAV, 2018), 282.

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 349.

³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 352.

mahrum kalmamaları ve onların hakikati bulmalarına yardımcı olmaları için peygamberleri göndermekle lütufta bulunmuştur.⁴⁰

İnsanın yaratıcısının kim olduğuna, nereden gelip nereye gittiğine, yaratılış amacının ne olduğuna dair merak ettiği soruları vardır. İnsanın derin düşüncelere dalmasına sebep olan, cevap alınamazsa bunalıma sürükleyebilen anlam arayışına dair bu soruları onun manevî yönünü oluşturmaktadır. Manevî ihtiyaçlara cevap verecek kişi de peygamberlerdir. Peygamberler kulun Allah ile iletişimini sağlayarak, insana dünya ve ahiret mutluluğunu elde etme yollarını öğreterek bu ihtiyacı karşılamaktadır. İnsan nübüvvetle kendisine bu kadar nimet ve lütufta bulunan, bundan dolayı teşekkürde bulunması gereken zâtı da tanımış olur.

Netice itibariyle Allah Teâlâ hikmeti gereği nübüvvet ile insanların bireysel ve toplumsal açıdan maddî ve manevî ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Böylelikle de murâdı konusunda insanların haberdar olmama, bilmeme özrünün önünü kesip ahiret hayatı için olası bahaneleri yok etmiş olmaktadır.

1.3.2 Hz. Muhammed'in Nübüvvetini İspatlamaya Yönelik Oluşmuş İlim Dalları

Genel mânada Hz. Peygamber'in nübüvvet delillerini inceleyen eserlerin "Delâilü'n-Nübüvve" şeklinde isimlendirildiği görülmektedir.⁴¹ Delâil eserleri içerisinde en eski sayılan İbn İshak'ın es-Sîre'sinde nübüvvet delilleri "a'lâmü'n-nübüvve" başlığıyla zikredilmiştir.⁴²

"Delâilü'n-nübüvve terim olarak bir peygamberin bizzat gösterdiği veya peygamberliğine alâmet olmak üzere kendisi dışında meydana gelen tabiatüstü olayları konu edinen, peygamberin getirdiği ilkeleri ilmi tahlillere tabi tutarak bunların ilahi kaynaklı olduğunu, dolayısıyla o peygamberin hak peygamber olduğunu ispatlamayı amaçlayan eserleri ifade eder."⁴³

⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 358.

⁴¹ Abdullah Köse, *Delâilü'n-Nübüvve Eserleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1989), 18.

⁴² Köse, *Delâilü'n-Nübüvve Eserleri*, 11.

⁴³ Yusuf Şevki Yavuz, "Delâilü'n-Nübüvve", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/115.

Delâil denildiğinde yalnızca harikulade olaylar kastedilmez, peygambere yakışan ahlakî vasıflarda bu kapsamdadır. Örneğin insanî ilişkilerinde tahammül edebilme hususiyetinin, sabırsızlığının önünde olması kendisine karşı gerçekleşen cahilce davranışların artmasının onun sabrını artırması gibi ahlaki vasıfları da delâildendir.⁴⁴

Hiz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden her şey ilk önceleri alâmâtü'n-nübüvve başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu konu hakkındaki rivayetlerin toplanması ve alt başlıklar altında sınıflandırılmasıyla beraber delâilü'n-nübüvve ilmi ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Nübüvveti ispat etmek maksadıyla yazılan eserlerde pek çok isimlendirme kullanılmıştır. "İsbâtü'n-nübüvve", "tesbîtü delâilü'n-nübüvve", "hucecü'n-nübüvve", "âyâtü'n-nübüvve", "şevâhidü'n-nübüvve", "meâricü'n-nübüvve", "emârâtü'n-nübüvve", "el-hasâisü'n-nebeviyye" ve "beşâiru'n-nübüvve" bunlardandır.⁴⁶ Amaç ve konu bakımından ortak yönlerinin bulunmasından dolayı bu kavramlar genelde iç içe geçmiş olup bazen de birbirinin yerine kullanılmıştır. Özetle bu tabirlerin neredeyse tamamı "Hiz. Peygamber'in nübüvvetinin hak olduğunu ispatlayan olaylar, mucizeler ve haberler mânasına gelmektedir.⁴⁷

Hadis âlimlerinin Hiz. Peygamber ile ilgili tasavvurları ehl-i sünnet anlayışın peygamber tasavvuruyla aynıdır. Hadis âlimleri gayri İslâmi anlayışlara karşı Hiz. Peygamber'in kıymetini layıkıyla takdir etmişler ve bunu kitaplarında da ortaya koymuşlardır. Hadis âlimlerinin Hiz. Peygamber ile ilgili bu "korumacı ve yüceltmeci" tutumlarının esas sebebi iddia edildiği gibi, Hiz. Peygamber'i diğer peygamberlerle yarıştırmak olmayıp Hiz. Peygamber'in nübüvvetine yönelik saldırılara cevap verme gayretindendir.⁴⁸

Hiz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlamaya yönelik deliller konu başlıkları halinde şu isimlerle ıstılah halini almıştır.

⁴⁴ Şemsettin Kırış, *Beyhakî ve Delâilü'n-Nübüvve'si* (Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2009), 10.

⁴⁵ Kırış, *Beyhakî ve Delâilü'n-Nübüvve'si*, 2.

⁴⁶ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 78; Yavuz, "Delâilü'n-Nübüvve", 9/115.

⁴⁷ Rukiye Oğuzay, "İslâm Litetarütünde Hasâis: Mefhûmu ve Muhtevâsı", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 17/12 (2019), 163.

⁴⁸ Kırış, *Beyhakî ve Delâilü'n-Nübüvve'si*, 6.

Hasâis: Hz. Peygamber'e has olarak lütfedilen özellikleri ve üstünlükleri anlatan ilim dalıdır.⁴⁹

Şemâil: Hz. Peygamber'in zâtına ait özellikleri, bedeni özellikleri ve ahlakını belirten bir kavram olarak kullanılmıştır.⁵⁰ Kelâm eserlerinde Hz. Peygamber'in bu özellikleri nübüvvetinin ispatında delil olarak ele alınmıştır.⁵¹

Beşâirü'n-nübüvve: Hz. Peygamber'in peygamberliğinin Tevrat ve İncil'de bildirildiğini belirten bir kavramdır. Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etme bağlamında geliştirilen bu delil, Kur'an-ı Kerim'in de üzerinde durduğu delillerdendir.⁵²

İ'cazü'l-Kur'an: Kur'an-ı Kerim'in sahip olduğu edebî üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle benzerinin meydana getirilmemesi şeklinde tanımlanır.⁵³ Kur'an-ı Kerim'in i'câzı ile Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr edenlere karşı Allah Teâlâ tarafından onun hak peygamber olduğu tasdik edilmiş olmakla beraber Kur'an-ı Kerim'in hangi yönüyle mûcize olduğu konusunda İslâm âlimleri farklı görüşler belirtilmiştir.⁵⁴

Bunlardan bazıları, Kur'an-ı Kerim'in kendine mahsus olan te'lifi, gelecek ve geçmişteki kıssa ve olayları gerçeğe uygun olarak aktarmış olması, anlamının doğru olması, nazımının ve lâfızlarının fasih bir düzene sahip olması, üslûbunda herhangi bir hatanın olmaması, Kur'an-ı Kerim'in insanlar üzerinde gerçekleştirdiği etki, içerdiği hükümler, irşadının ulviyeti, ayetlerindeki siyâk ve sibakın uygunluğu; edebî özelliklerinin benzersiz olması; insanların bireysel ve toplumsal hayatına kazandırdığı güzellikleri; Kur'an-ı Kerim'in hikmet ve felsefesinin insan hikmet ve felsefesine olan üstünlüğü; bütün zamanların ihtiyaçlarına cevap vermekle birlikte her zaman ve dönemde yeni kalması; yeni nazil oluyor gibi her dönemin ihtiyacı olan yeni anlamlar taşıması, her seviyedeki insanlara hitap etmesi, Kur'an-ı Kerim'in öne çıkan mûcizevî özelliklerindendir.⁵⁵

⁴⁹ Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, 84.

⁵⁰ M.Yaşar Kandemir, "Şemâil", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/497.

⁵¹ İbrahim Toprak, *Hiz. Muhammed'in Nübüvvetine Delil Olan İnsanî Özellikler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2020), 87.

⁵² Fadıl Aygan, *Hiz. Peygamber'in Nübüvvetini Kanıtlama Açısından Beşâirü'n-nübüvve* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2011), 1.

⁵³ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 154.

⁵⁴ Murat Serdar, "Kelâm'da Delâilu'n- Nübüvve Bağlamında İ'câzu'l- Kur'ân Meselesi", *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 2 (2016), 30.

⁵⁵ Veysel Kasar, "Kur'an'da Hiz. Muhammed'in (a.s.m) Risaletinin Delilleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/27 (Haziran 2012), 119-120.

Kur'an-ı Kerim'in bu gibi birçok yönden i'caz barındırması onu sürekli bir mûcize kılmıştır. Pezdevî'nin ifade ettiği şekliyle; "Kur'an mûcizeydi, şu anda mûcizedir, gelecekte de mûcize olarak kalacaktır."⁵⁶

Duaların kabulü: Hz. Peygamber'in kabul olan dualarıyla ilgili rivayetler delâil türü eserlerde geniş bir şekilde zikredilmiştir.⁵⁷

Ümmî oluşu: Hz. Peygamber'in kitapları, eğitim ve öğretimleri olmayan bir toplum içinde yetişmiş olması, onlardan hiç ayrılmamasıdır. Bahsi geçen toplumun kitap geleneği olmadığından dolayı Hz. Peygamber'in kendi kendine bir sistem geliştirmesi düşünülemez. Bu sosyolojik gerçekliğin içerdiği bir hakikat de şudur: Eğer Kureyş toplumuna dışarıdan bir âlim veya bir filozof gelmiş olsaydı bunun etkileri tarihte meçhul kalmazdı.⁵⁸

İrhas: Nübüvvet öncesi hayatında Hz. Peygamber'den sadır olmuş hârikulâde olaylar için kullanılır.⁵⁹

Haberî Mûcizeleri: Hz. Peygamber'in gaybtan vermiş olduğu haberler olup konumuzun esasını teşkil etmektedir. II.bölümde detaylı bilgi verilecektir.

1.4 Mûcize

Mûcize, nübüvvet konusuna içerisinde işlenen bir meseledir. Peygamberliğin tasdiki açısından kelâm literatüründe üzerinde çok durulmuş bir konudur. Biz konumuzu ilgilendirdiği kadar bilgi vermekle yetineceğiz.

Kur'an-ı Kerim'de mûcize kavramı direkt kullanılmayıp, peygamberlerin gösterdiği olağanüstü olaylar için genelde âyet⁶⁰, beyyine⁶¹, burhân⁶² ve sultân⁶³ kavramları kullanılmıştır. Mûcize kelimesinin hicrî III.asrın sonlarında kullanılmaya başlayıp sonraki süreçte ıstılah halini almıştır.⁶⁴

⁵⁶ Sadru'l İslâm İmam Ebu'l Yûsr Muhammed el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, çev. Şerafettin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2019), 111.

⁵⁷ Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, 264.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 400.

⁵⁹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 173.

⁶⁰ Âl-i, İmrân 3/49; Yûnus, 10/20 .

⁶¹ el-Maide, 5/110; Fâtır, 35/25, el-A'râf, 7/73 .

⁶² el-Kasas, 28/32.

⁶³ el-Mü'min, 40/23-24; en-Nisâ, 4/153.

⁶⁴ Halil İbrahim Bulut, *Nübüvveti İspat Açısından Hissî Mûcizeler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2001), 16-17.

Bir şeye güç yetirememek anlamındaki acz kökünden türemiş olup muciz kelimesinin isim halidir.⁶⁵

Mûcize ıstilahî olarak şöyle tanımlanmıştır; Allah Teâlâ tarafından gönderildiğini iddia eden kimsenin doğruluğunu göstermenin amaçlandığı, insanların benzerini meydana getirmekten aciz kaldığı hârikulâde (tabiatüstü) olaylardır.⁶⁶

Kelâm âlimlerince mûcizenin varlığı kabul edilmiş ve mûcizeyle ilgili yapılan tanımlarda, kendisine mûcize denilecek olayın ilahî olması, hârikulade olması, iddiaya uygun şekilde gerçekleşmesi, nübüvvet iddiasıyla ve tehattî birlikte ortaya çıkması gibi özellikleri ihtiva etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.⁶⁷

Mûcizenin gerçekleşmesindeki en temel gaye nübüvvetin tasdik edilmesidir. Bunun içinde mûcizenin nübüvvet iddiasından önce gerçekleşmiş olmaması, nübüvvet iddiasıyla birlikte gerçekleşmiş olması gerekir.⁶⁸

Nübüvvet iddiasını doğrulamak için gerçekleşen her hârikulâde olayın mûcize olduğu, sözlü olarak belirtilmese dahi nübüvvet iddiasının mevcut olmasından dolayı fiili bir meydan okumayı içerdiği belirtilebilir.⁶⁹ Peygamberlerin, muhataplarını imana ilk davet noktasında gösterdikleri hârikulâde olaylar için tehattî yani meydan okuma şarttır. Kur'an-ı Kerim'de defalarca yer verilen tehattî ayetlerinde peygamberlerin ilk ortaya çıkışlarında henüz iman etmemiş olan muhataplarına karşı doğruluklarının delili olarak ortaya hârikulâdeler koyduklarını anlatan ayetler de bu gerçeği belirtmektedir.⁷⁰

⁶⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, 2/430; Bulut, *Nübüvveti İspat Açısından Hissî Mûcizeler*, 13.

⁶⁶ Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Makâsıdu'l-Kelâm Fî 'Akâidi'l-İslâm: Kelâm İlminin Maksatları*, ed. Ahmet Kaylı, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 622; Seyyid Şerif Cürcânî - Ömer Türker, *Şerhu'l-Mevâkıf: Mevâkıf Şerhi*, ed. İbrahim Halil Üçer (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 3/398; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, 2/430; Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye akaidi el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İFAV, 2018), 101.

⁶⁷ Cürcânî - Türker, *Şerhu'l-Mevâkıf: Mevâkıf Şerhi*, 3/398-402; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, 2/430-436. Mucizenin şartlarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Bilal Atik, *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu* (Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2018), 49.

⁶⁸ Teftâzânî, *El-Makâsıd*, 622.

⁶⁹ Bilal Atik, *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu* (Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2018), 74-75.

⁷⁰ Atik, *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu*, 72.

1.4.1 Mûcize Türleri

Mûcizeler gayesine göre hidayet, helâk, ikram, nusret; inkârcıların istekleri açısından; teklîfî, iknaî; kudret açısından; beşer gücünün üstünde olanlar, beşer gücünün üstünde olmayanlar; tehattî ve hârikulâde olması şeklinde birçok yönden sınıflandırılmıştır.⁷¹

Mûcizenin farklı yönlerini anlatmak için kullanılan bu sınıflandırmalarda bir mûcize farklı türler altında defalarca değerlendirilebilir. Sınıflandırma açısından kargaşaya sebep olan bu durum konunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu tür sınıflandırmalar yerine dikkat çekilmek istenen hususun bir başlık olarak verip bu başlık altında değerlendirilme yapmak çok çeşitliliğin önüne geçecektir. Örnek olarak gayesi bakımından mûcizeleri sınıflandırmak yerine, “mûcizelerin gayeleri” (nübüvveti tasdik etmesi, hidayete vesile olması, inananlara yardım ve ikram olması, inkârda ısrar edenlerin helak edilmesi) başlığı altında dikkat çekilmek istenen hususlar ele alınabilir.⁷²

⁷¹ Bulut, *Nübüvveti İspat Açısından Hissî Mûcizeler*, 30.

⁷² Atik, *Kur’ân’a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu*, 78.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN NÜBÜVVETİNE DELALETİ BAKIMINDAN HABERÎ MUCİZELER

2.1 Haberî Mucizenin Tanımı

İlk dönem kelâm âlimlerinin eserlerinde nübüvvete delalet eden mucizelerle ilgili rivayetlerin genellikle bir tasnife tabi tutulmadan müstakil olarak ele alındığı görülmektedir. Sonraki süreçlerde mucizeler konusuna, amacına, tabiat kanunlarına göre farklı esaslarla tasnif edilmeye başlamıştır.⁷³ Bununla birlikte kelâmcıların mucizeleri genel olarak konusuna göre “hissî” ve “aklî” olmak üzere iki başlık altında incelediklerini söyleyebiliriz.⁷⁴ Bu ikili tasnifi tercih eden kelâmcılar bu başlıkları kendi içerisinde birçok alt başlığa ayırmış gaybî haberleri de aklî-manevî mucizelerin bir alt başlığı olarak incelemiştir.⁷⁵ Bazı âlimler tarafından gaybî haberler müstakil bir başlık olarak değerlendirilerek “haberî mucizeler” olarak isimlendirilmiş ve sonuçta üçlü bir tasnif ortaya çıkmıştır.⁷⁶ Neticede peygamberlerin Allah Teâlâ’dan aldığı vahiyle gayba dair bazı şeyleri bilmesi⁷⁷ insan bilgisinin sınırını aşacak meseleleri ve olayları haber vermesi şeklindeki mucizeler, haberî mucizeler olarak isimlendirilmiştir.⁷⁸

Gayb bilgisi literatürde fizik ve metafizik âlemi kapsamakla birlikte haberî mucizelerin insanları aciz bırakan yönü fizik âlemdeki hadisenin söylendiği zaman ve ortam itibarıyla duyuların ötesinde kaldığı için ulaşılabilir olmayışı, veya gerçekleşmemiş oluşudur. Bu durumdan dolayı haberî mucizeler sadece gelecekle alakalı bilgiler, iddialar

⁷³ Yasin Ulutaş, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Mucize Anlayışları* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Doktora, 2018), 39.

⁷⁴ Osman Karadeniz, *İlim ve Din Açısından Mu'cize* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 47.

⁷⁵ Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. Muhammed el-Enver Hamid İsa (Kahire: Mektebutu'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011), 2/713; Fahreddin er-Râzî, *el-Erbâin fî Usûli'd-Dîn*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ (Kahire: Mektebetu'l-Külliyyeti'l-Ezheriyye, 1986), 2/87-93.

⁷⁶ Atik, *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu*, 77.

⁷⁷ Halil İbrahim Bulut, “Mucize”, *DİA* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 30/349.

⁷⁸ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed Mâverdî, *A'lâmu'n-Nubuvve* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 27.

anlamına gelmeyip zamansal açıdan maziye, hale (duruma) veya geleceğe ait bilgiler de olabilir. Her ne kadar gaybtan verilen bu haberler zaman açısından maziye, hale veya istikbale dair hadiseler⁷⁹ olarak ele alınmışsa da olgusal açıdan da sözgelimi evrenin genişlemesi gibi tespit bildiren bir bilgi mûcizesi de olabilir. Esasen evrenle alakalı olup ilmî, bilimsel mûcize olarak isimlendirilen bu mûcizeler, haberî mûcizelerin zamansal açıdan hale, duruma ait kısmıyla alakalı muhtevalardır.

2.1.1 İslâm İnancında Gaybın Ne Olduğu Meselesi

Gayb kelimesi (غيب) Arapçada, gizli kalan⁸⁰ gözle görülmeyen⁸¹ gözden kaybolan, insan bilgisinin kapsamına girmeyen duyularla algılanamayan⁸² anlamlarına gelir. Kur'an-ı Kerim'de genelde şehadet (duyular âlemi, algılanan) kavramının zıddı olarak zikredilir. Bu durum gaybın akıl ve duyularla bilinmeyen varlıkları kapsadığını ortaya çıkarır.⁸³ Bütün bunlardan anlaşılıyor ki gayb esasında bizzat mevcut olmamak değil herhangi bir sebepten dolayı farkedilir, görünür olmamaktır.⁸⁴ İslâm inancında varlık, yaratan ve yaratılan şeklinde ayrılıp yaratılan varlıklar görünen-görünmeyen, gayb-şehadet âlemi olarak tasnif edilmiştir. Fizik ve metafizik varlıkların sentezinden meydana gelen âlemde, insanın duyu organlarıyla algılanamayacak olan kısma gayb âlemi denmiştir. Bu tanım üzerinden gayba hülâsa olarak duyular ötesi âlem diyebiliriz.⁸⁵

İslâm dininin ana konularından olan gayb kavramı, Bakara Sûresi'nde inançla ilgili ilk mesaj olarak müminlerin iman ettikleri bir mesele olarak sunulmuştur.⁸⁶ Kur'an-ı Kerim'de gayb kavramı geçmiş tarihî olayları, gizli ve sır olan şeyleri, bir şeyin veya olayın iç yüzünü, fizik dünyada başkalarınca görülemeyen nesneleri⁸⁷ ifade etmek için kullanılmakla birlikte

⁷⁹ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 107; Teftâzânî, *El-Makâsıd*, 634-635.

⁸⁰ Cemaleddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arabî'l-Muhit* (Beyrut: Dâru Lisâni'l-Arab, 1970), I/654.

⁸¹ Ebü't-Tâhir Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 121.

⁸² Cürçânî, *Tarîfat*, 169.

⁸³ Ersan Özten, *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı* (Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2009), 93.; Haşr: 59/22

⁸⁴ Özten, *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*, 116.

⁸⁵ İlyas Çelebi, *İslâm İnancında Gayb Âlemi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 23-40.

⁸⁶ el-Bakara, 2/3

⁸⁷ İlyas Çelebi, "Gayb", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/406.

en çok duyular âleminin karşıtı olarak, duyularla algılanamayan âlem anlamında kullanılmıştır.⁸⁸

İslâm âlimleri insana göre gaybı; mutlak ve izâfî olmak üzere iki kategoriye ayırarak gaybla ilgili kavram kargaşasının önüne geçmiştir. Ulûhiyyetle ilişkisi kurulan gayba mutlak gayb denilip, sadece Allah Teâlâ'nın bildiği (kıyametin vakti gibi) ve vahiy yoluyla peygamberlerine bildirdiği gayb (meleklerin varlığı gibi) şeklinde ikiye ayrılmıştır. İzafî gayb ise bilinemeyen değil, şart ve zamana ya da bilgi veya bilgisizliğe bağlı olarak oluşan bir alandır.⁸⁹

Birbirinden farklı anlamlarda kullanıldığı anlaşılan gayb kavramının ontolojik ve epistemolojik yönleri bulunduğu anlaşılmakla birlikte biz konumuz gereği epistemolojik yönü (peygamberin bilgi kaynağı olan haberin, vahyin) üzerinde duracağız.

2.2 Haberî Mucizelerle İlgili Kaynaklar Ve İstılahlar

2.2.1 Kur'an-ı Kerim'deki Haberî Mûcizeler

Kur'an-ı Kerim esasen başlı başına bir mûcize olup, dil, üslûp ve muhteva yönüyle mûcize oluşu i'cazu'l-Kur'an başlığı altında incelenmiştir.⁹⁰ Kur'an-ı Kerim sadece mesajı, belagatı yönüyle değil verdiği gaybî haberlerle de mûcizedir. Bu yönüyle Kur'an-ı Kerim'in her dönem incelenecek gündem olacak bir yönü bulunmuştur. Kur'an-ı Kerim'de yer alan haberî mûcizeler kelâmcılar ve tefsirciler tarafından ortak kabul görmüş bir meseledir. Öyle ki rasyonalist düşüncenin hakim olduğu ekoller içerisinde yer alan Mu'tezile'nin marjinal sayılabilecek ismi Nazzâm dahi Kur'an-ı Kerim'in tek mûcizesini gaybtan verdiği haberler olarak görmüştür.⁹¹

Klasik dönemde Kur'an'daki haberî mûcizelerle ilgili bağımsız olarak yapılmış bir çalışma görülmemektedir. Bizce bunun sebebi Mu'tezile dâhil İslâm dairesinde oluşunu korumuş dini anlayışların tamamında ayet ve hadislerdeki haberlerin epistemolojik açıdan farklı görülmeşiştir.

⁸⁸ Özten, *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*, 116.

⁸⁹ Çelebi, *İslâm İnancında Gayb Âlemi*, 41.

⁹⁰ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 154.

⁹¹ Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, 253.

Kur'an-ı Kerim'de haberî mûcizeler olarak değerlendirilen ayetler klasik dönem eserlerinde daha çok geçmiş milletlerin kıssaları⁹² ve gelecek zaman haberlerine dayandırılmıştır. Tefsir kitaplarında haberî mûcize meselesi çoğunlukla Rûm Sûresi üzerinden detaylıca işlenmiş,⁹³ kelâm kitaplarında da genellikle Kur'an-ı Kerim'den örnek verileceği zaman Rûm Sûresi'nin ilk ayetleri zikredilmiştir.⁹⁴

Özellikle son yüzyılda ilmî, bilimsel mûcizeler olarak isimlendirilen evrene ve doğaya dair olan ayetlerde bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'in gayba dair haberleri olarak görülmüştür. Evren ve doğayla ilgili olan bu ayetler gerek tefsir kitaplarında işlenerek gerekse müstakil olarak eser yazılarak gaybî haberle ilgili farklı bir alan oluşturmuştur. Bu eserlerin bir kısmıyla ilgili olarak mûcizelerin tabiatıyla bağdaşmayacak, ayet metnin adeta canını okuyan hiçbir sistematığe dayanmayan, zorlama yorumlarla Kur'an-ı Kerim'i bir şifreler kitabına çeviren görüşleri safsata bularak kabul etmediğimizi de burada belirtelim. Örneğin "19 Mûcizesi"⁹⁵ iddiasında olduğu gibi kelime sayımında standart bir formül uygulanmamış, kelimelerin hangi hallerinin, türevlerinin sayılacağı net bir şekilde ortaya konmamış her kelimede farklı usullerle sayı tutturulmaya çalışılmıştır. Hatta bu görüşü savunan bazı kişiler sayıya ulaşmayı sağlamak için iddialarına uymayan ayetlerin Kur'an-ı Kerim'den olmadığını dahi ileri sürmüştür.⁹⁶ Sûre ve ayet numaralarından yola çıkarak DNA'nın keşfi, uçağın icadı, Ay'a çıkış tarihi bilimsel keşiflerin tarihine atıf yapmakta benzer şekilde gerçeklikten uzaktır.⁹⁷

Anlaşılabacağı üzere bu tarz iddialar genelde indî olup, belli bir sistematığı olmayan uygulamalarla istenilen sonuca ulaşılmaya çalışılmaktadır.

⁹² Sâbûnî, *el-Bidâye*, 107.

⁹³ Kâdî Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Dımaşk: Dâru'r-Râşid, 2000), III/45; Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't- Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1988), 2/690.

⁹⁴ Râzî, *el-Erbâin fî Usulî'd-Din*, 2/94; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 107-108.

⁹⁵ Kur'an-ı Kerim'de yer alan kelimelerin, ayetlerin ve sûrelerin 19 sayısı ve katlarıyla ilişkili olduğu iddiasını ifade etmek için kullanılan bu ifade hakkında detaylı bilgi için görüşün savunulduğu kaynağa bkz. Kur'an Araştırmaları Grubu, *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2005), 356-435.

⁹⁶ Kur'an Araştırmaları Grubu, *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize*, 399-400.

⁹⁷ Ömer Çelakıl, *Kur'an-ı Kerim'in Şifresi-2* (İstanbul: Düş Yayıncılık, 2005).

2.2.2 Hadislerde Bildirilen Haberî Mûcizeler

Hiz. Peygamber'in gelecekte verdiği haberler hadis literatüründe konularına göre farklı başlıklar altında nakledilmiştir. Sosyal olaylarla ilgili rivayetler fiten bahsinde, savaşlarla ilgili rivayetler ise melahim başlığı altında toplanmıştır. Bu rivayetler nubûâtı'r-rasûl ismiyle müstakil olarak da toplanmıştır. Haberî mûcizelerle ilgili rivayetler hadis kitaplarında her zaman müstakil bir başlık altında toplanmayıp haberin konusu bağlamında bir kitabın veya başlığının adı olarakta rivayet edilebilmektedir. Örneğin Kaderiyye ile ilgili rivayetler kader, giyinmiş çıplaklarla ilgili rivayet libas, faizin yayılmasıyla ilgili rivayet ticârât ve buyu' bahsinde geçmektedir. Haberî mûcizeler, gayb haberleri aynı zamanda Hiz. Peygamber'in nübüvvetinin hak olduğunu ispatlamak amacıyla kelâmcıların ve muhaddislerin yazdığı delâilü'n-nübüvve türündeki eserlerin içeriğinde de önemli bir yer tutmuştur.

Buhârî ve Müslim gibi hadis ilminde otorite olan âlimler başta olmak üzere muhaddisler gaybtan haber vermeyi ve verilen haberin gerçekleşmesini nübüvvet alameti saymışlardır.⁹⁸ Buhârî, Kitâbü'l-Menâkıb'ının Alâmetü'n nübüvveti fi'l-İslâm babında, Hiz. Peygamber'in mûcizeleriyle ilgili rivayetleri derlemiş ve nübüvveti daha çok gaybtan haber veriş olarak değerlendirmiştir. Bu babda hissî mûcizelerden daha çok gayb haberlerini nakletmiştir.⁹⁹ Câmiu's-sahîh şârihi olan İbn hacer, Buhârî'nin ağırlıklı olarak gaybî haberlere yer verdiği bu bab başlığını alâmat olarak seçmesinin, kasıtlı olduğu belirtir. Çünkü alâmat, mûcize gibi tehatti, meydan okuma taşımaz.¹⁰⁰

Mu'tezile'nin önemli isimlerinden Kâdî Abdulcebbâr yazmış olduğu "Tesbîtü delâili'n-nübüvve"¹⁰¹ isimli eserinde", Hiz. Peygamber'in gaybî bilgilerini nübüvvetin delili olması açısından sıkça zikredip önemli bir yer ayırmıştır.¹⁰²

⁹⁸ şemsettin Kırış, *Beyhakî Ve Delâilü'n-Nübüvve'si* (Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2009), 135.

⁹⁹ Kırış, *Beyhakî Ve Delâilü'n-Nübüvve'si*, 14.

¹⁰⁰ Erdiñ Ahatlı, *Peygamberlik ve Hiz. Muhammed'in Peygamberliği* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 80.

¹⁰¹ Kâdî Abdulcebbâr, *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve Mûcizelerle Hiz. Peygamber'in Hayatı*, ed. Hüseyin Hansu, çev. M.şerif Eroğlu - Ömer Aydın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017).

¹⁰² Bekir Topaloğlu, "Tesbîtu Delâili'n- Nübüvve", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), XL/535.

Yakın dönemde yapılan çalışmalardan M.Veliyullah Abdurrahman en-Nedvî'nin, “*Nubuatu'r-rasul*” ismiyle Ezher üniversitesinden yayınlanan araştırması gelecekle ilgili rivayetleri kapsamlı bir şekilde bir arada toplamıştır. “Peygamberimizin Geleceğe Yönelik Haberleri” ismiyle Türkçeye de çevrilen eser üç bölümden oluşup 188 tane rivayet incelenmiştir. Rivayetleri sıhhat derecesi ve tahakkuku bakımından inceleyen yazar kitabın ilk bölümünde sahâbe döneminde tahakkuk eden haberleri incelemiş, ikinci bölümde tâbiun ve sonrasını, son bölümde ise henüz gerçekleşmemiş haberleri incelemiştir.¹⁰³

Halis Aydemir'in, “Gelişen Teknoloji ve Allah Resulü (s.a.v)'in Verdiği İpuçları”¹⁰⁴ ismiyle yüksek lisans tezi olarak ve “*Teknik Gelişmelere İşaret Eden Hadislerin Güncel Değeri*”¹⁰⁵ ismiyle yayınlanan çalışmaları da bu alanda yapılan çalışmalardır. Aydemir, mühendis olduğundan dolayı teknik gelişmelerin tarihi seyri ile ilgili hadislerin söylendiği ortam arasında değerlendirmeler yaparak rivayetlerdeki olağanüstülüğü yakalamış ve rivayetlerin taşıdığı ipuçlarına değinmiştir. Son yüzyılda yaşanan teknolojik devrimleri hadisler ışığında değerlendirmesi açısından ilginç bir çalışma olmuştur. Gelecek zaman ile ilgili rivayetlere değinilen bu çalışmanın başlığından da anlaşılacağı üzere rivayetlerin meydan okuyan gaybî bir bilgi olmasından ziyade akıl ve insaf sahipleri için hayret uyandıracak bilgiler olduğu üzerinde durulmuştur. Hadislerdeki teknik atıfların kısa vadede siyasî veya iktisadî sonuçları olmayışından dolayı tarihî süreç içerisinde hangi gerekçeler sebebiyle uydurulabileceklerine yahut türetilebileceklerine dair bir fikir yürütmenin kolay görünmeyeceği belirtilmiştir. Bu türden bir teknik yaklaşımın bir ravi açısından ne ifade edebileceğini, ona hangi katkıyı sağlayabileceği ve bu hadisleri manipüle edenlerin hangi sonuçları hesaplamış olabileceği sorusu üzerinden bir sağlama yapılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁶

2.2.3 Kavramsal Çerçeve

Hadislerde bildirilen haberî mûcizeler “*fiten*”, “*melahim*”, “*eşrâtu's-sâa*” gibi başlıklarla nakledilmesinin yanı sıra “*insanların üzerine öyle bir zaman gelecek ki...*”, “*ahir*

¹⁰³ Muhammed Veliyullah Abdurrahman en-Nedvi, *Peygamberimizin (sav) Geleceğe Yönelik Haberleri*, çev. Abdülkadir Ekinci (Konya: Hüner Yayınevi, 2013), 26.

¹⁰⁴ Halis Aydemir, *Gelişen Teknoloji ve Allah Resulü (sav)'in Verdiği İpuçları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1998).

¹⁰⁵ Halis Aydemir, “Teknik Gelişmelere İşaret Eden Hadislerin Güncel Değeri” (I.Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi, 2012).

¹⁰⁶ Aydemir, “Teknik Gelişmelere İşaret Eden Hadislerin Güncel Değeri”, 18.

zamanda...”, “benden sonra...”, “bana gösterildi ki...”, “ümmetimin sonunda...” gibi muhtelif ifadelerle de hadis kaynaklarında yer almaktadır. Haberî mucizelerle ilgili rivayetlere peygamberliğin ispatı amacıyla yazılan “delâilü’n-nübüvve” türündeki eserlerde de yer verilmiştir.

2.2.3.1 Fiten

Fiten kavramı, fitne kelimesinin çoğulu olup hadis kitaplarında muhaddisler tarafından müstakil bir bölüm başlığı olarak kullanılmıştır. Fitne kelimesi etimolojisi itibariyle altının saflaştırılması için ateşe atılmasını ifade etmektedir.¹⁰⁷ Sıkıntı, kargaşa, sınama gibi anlamlarda da kullanılan bu kavram¹⁰⁸ Kur’an-ı Kerim’de daha çok kulun sabrını ölçmeye yönelik her çeşit ilahî imtihan için kullanılmıştır.¹⁰⁹ Allah Teâlâ’ya nispet edilerek kullanıldığında kulunu imtihan etme anlamını taşıırken insandan kaynaklı olduğundaysa kötülüğe sebep olan küfür, günah, fücür ve buna benzer kötü görülmüş olumsuzluklar gibi anlamları taşır. Fiten kavramı Kur’an’da olumlu ve olumsuz durumlarla insanın farklı şekillerde imtihan edilmesini ifade etmek için kullanılmıştır. Hadis edebiyatında ise genellikle Müslümanların yaşayacağı iç savaşlar, sosyal kargaşalar, zâlim yönetimler gibi siyasî imtihanlar ile küfür fitnesi, dalalet fitnesi, mal fitnesi, kadın fitnesi gibi itikadî ve ahlâkî imtihanları, olumsuzlukları belirtmek için kullanılmıştır.¹¹⁰

Muhaddisler, fiten başlığı altında naklettikleri rivayetleri derlerken dönemin sosyal ihtiyaçlarını göz önüne alarak devlet başkanına ve yöneticilere nasıl davranılması gerektiği, Müslümanlar arasında gerçekleşen iç savaş ve kargaşa dönemlerinde tavırlarının nasıl olması gerektiği, gelecekte gerçekleşmesi beklenen felaketler ile kıyamet alametleri gibi konuları ele almışlardır. İlk bakışta birbiriyle alakasız zannedilebilecek bu konular, sosyal barışı ve toplumsal düzeni korumak noktasında birleşmektedirler.¹¹¹ Bu metot ile muhataplarına

¹⁰⁷ İsfahânî, *Müfredât-Kuran Kavramları Sözlüğü*, 778.

¹⁰⁸ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 106.

¹⁰⁹ İlyas Çelebi, “Fiten ve Melâhim”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/149.

¹¹⁰ Mustafa Ertürk, *Metin Tenkiti Prensipleri Açısından Sahîh-i Buhârî’deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 1995), 196-197; Refiye Öznîl Sarp, *Fiten ve Melâhim Edebiyatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 21.

¹¹¹ Ayhan Tekineş, “Muhaddislere Göre Fitnelerden Kurtuluş Çareleri: Kitabu’l-fiten’ler Örneği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2005), 101.

nasihat etmeyi hedeflemiş olan fiten kitaplarının hadislerden derlenmiş bir siyasetname gibi tasarlandığı belirtilebilir.¹¹²

Hız. Peygamber'in gaybtan, gelecekte haber verdiği bu rivayetlerin konusu olan Müslümanların yaşayacağı siyasî, itikadî, ahlâkî imtihanları genel ve özel söylemler diyebileceğimiz şekilde iki kategoride ele almak mümkündür. Nitekim Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) talebesi ve *Mevâkıf*'ının şârihi olan Kirmânî (ö. 786/1384) bu rivayetleri tafsilî ve icmalî olarak ikiye ayırmış ve icmalî olanların genel bir hüküm ifade ettiğini tafsilî olan rivayetlerinse ancak vahiyle bilinebilecek olaylar olduğunu belirtmiştir.¹¹³ Fiten rivayetleriyle ilgili tartışma ve itirazları tezimizin haberî mucizelerle ilgili rivayetlere yapılan itirazlar başlığında daha detaylı işleyeceğiz.

2.2.3.2 Melahim

Melahim kavramı, fiten kavramıyla beraber hadis kitaplarında başlık olarak kullanılmıştır. Fiten rivayetlerinden daha dar bir anlamda genelde büyük savaşları özellikle Müslümanların gayr-i müslimlerle yapacakları savaşları, kıyamet öncesi savaşları anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Muhaddislerin melahim kavramına hangi anlamı yükleyerek bu başlık altına hadis kaydettikleri hakkında net bir yorum yapmak mümkün değildir.¹¹⁴ Muhaddislerin bu anlam yüklemedeki farklılıklarının yanı sıra melahim kavramında hadis literatürü dışındaki kullanımından da kaynaklı bir anlam kargaşası olup hadis ilmiyle alakası olmayan savaş kehaneti kitaplarına da isim olarak verilmiştir. Bazı âlimlerin melahimle ilgili temelden reddedici, uydurma olduğunu belirttiği melahim tespitleri bu kehanet kitaplarına yöneliktir. Bir hadis kaynağı olarak melahimle ilgili kitaplara yöneltilen tenkitler ise sahih senetlerden mahrum kıssacıların yoğun anlatısının yer aldığı kitaplar için geçerlidir.

¹¹² Tekineş, "Muhaddislere Göre Fitnelerden Kurtuluş Çareleri: Kitabü'l-fiten'ler Örneği", 128.

¹¹³ Çelebi, "Fiten ve Melâhim", 13/151. Kirmanî'nin gayba dair haberleri bu zaviyeden açıklamasını kelâmcı kimliğiyle ilişkili görmekteyiz.

¹¹⁴ Ertürk, *Metin Tenkiti Premsipleri Açısından Sahih-i Buhârî'deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi*, 205.

2.2.3.3 Eşrâtü's-sâa

“Son an” anlamına gelen saat kelimesi Kur’an-ı Kerim’de kıyametin onlarca isminden biri olarak kullanılmıştır. Hadis-i şeriflerde kıyamet öncesi vuku bulacak olaylar, kıyamet alametleri anlamına gelen “eşrâtü’s-sâa” olarak isimlendirilmiştir. “Eşrâtü’s-sâa” veya “la tekumu’s-sâa” kalıbıyla gelen hadisi şerifler olayla kıyamet arası yakınlığı değil kıyametten önce bu olayların tahakkuk etmiş olacağını belirten rivayetlerdir. “Eşrâtü’s-sâa” veya “la tekumu’s-sâa” ifadesi geçen sahih hadislerde nakledilen olaylarla kıyamet vakti arasındaki süre mevzu edilmemiştir.

Bu tabir genellikle fiten ve melahim türü kitaplardaki hadislerde geçmekle hadisin muhtevasına göre farklı bahislerde de geçebilmektedir. Örneğin deve çobanlarının yüksek bina dikmede yarışmasının “eşrâtü’s-sâa”, kıyamet alameti olduğunun bildirildiği meşhur Cibril hadisini İmam Buhârî, Kitabu’l-ıman başlığında¹¹⁵, Kudüs’ün fethi, Yahudilerle savaş gibi kıyamet öncesinin şartı olan(kıyamet öncesi gerçekleşmiş olacak) olayları Kitabul-cihad¹¹⁶ başlığında nakletmiştir.

2.2.3.4 Delâilü’n-nübüvve

Hiz. Peygamber’in nübüvvetini ispatlamak amacıyla yazılan eserlere verilen özel bir ad olan “delâilü’n-nübüvve” kelâmcıların ve muhaddislerin birçok eser telif ettiği bir alandır. Peygamberliğin ispatı amacıyla yazılan eserler içerisinde her ne kadar “a’lâmü’n-nübüvve”, “isbâtü’n-nübüvve”, “hucecü’n-nübüvve”, “şevâhidü’n-nübüvve”, “âyâtü’n-nübüvve”, “meâricü’n-nübüvve”, “tesbîtü delâilü’n-nübüvve”, “emârâtü’n-nübüvve” gibi farklı isimler kullanılsa da (hasais ve beşâir başlıkları muhtevadaki farklılıktan dolayı istisna tutulduğunda) bu isimler birbirinin yerine kullanılmaktadır.¹¹⁷ Hiz. Peygamber’in peygamberliğini ispatlayan her şey başlangıçta “alâmâtü’n-nübüvve” başlığı altında incelense de bu konu hakkındaki rivayetlerin bir araya getirilmesi ve alt başlıklar altında sınıflandırılmasıyla beraber “delâilü’n-nübüvve” ilmi doğmuştur.¹¹⁸

¹¹⁵ Buhârî, “İman”, 114.

¹¹⁶ Buhârî, “Cihad”, 103.

¹¹⁷ Kırış, *Beyhakî ve Delâilü’n-Nübüvve’si*, 11-12.

¹¹⁸ Kırış, *Beyhakî ve Delâilü’n-Nübüvve’si*, 2.

Delâil türü eserler her ne kadar kelâm ve hadis âlimlerinin ortak alanı olsa da nübüvvetin ispatını ve haberî mûcizeleri işleyişleri itibariyle birbirleriyle temelden farklılık arz etmektedirler. Muhaddisler delâil eserlerinde meseleyi rivayet, nakil odaklı işlerken kelâm âlimleriye kelâmın üç temel konusundan biri olan “nübüvvet” bahsinde meseleyi nübüvvet kurumunun aklî olarak ispatı ve Hz. Muhammed’in (s.a.s) nübüvvetinin ispatı olarak iki ayrı başlıkta ele almışlar ve aklî olarak değerlendirmeye çalışmışlardır. Esasen kelâmda “nübüvvet” bahsi İslâm karşıtlarına birer cevap zemininde işlendiği için nakil dahi aklî zeminde izah edilmeye çalışılmıştır.¹¹⁹ Hz. Peygamber’in gaybtan verdiği haberler delâil kitaplarının içerisinde ayrı bir başlık olarak nübüvvetinin ispatına delil olarak zikredilmiştir. Bu eserlerde gaybî bilgi tartışmasına girilmeyip genelde rivayeti vermekle yetinilmiştir. “Çünkü gayb bilgisi ile alakalı senedli rivayetler, konu hakkında tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde nübüvvete işaret etmektedir.”¹²⁰

2.3 Hz. Peygamber’in Nübüvvetine Delaleti Bakımından Haberî Mûcizelerin Değerlendirilmesi

2.3.1 Haberî Mûcizelerin Nübüvvetin Evreselliğiyle Alakalı Oluşu

Klasik tanımıyla meydan okumaya haiz olan mûcize olgusu peygamberlerin gönderildiği dönemdeki toplumların ilgi alanlarıyla doğrudan alakalıdır. Kur’an-ı Kerim’de peygamberlerin imana ilk davette gösterdikleri mûcize örneklerine bakıldığında mûcizelerin kendi toplumlarının ilgi alanlarıyla, o dönem revaçta olan ve ileride oldukları meselelerle alakalı hârikulâdeler olduğu görülecektir.¹²¹ Bu duruma Antik Mısır medeniyetinde yaygın olan sihir ve büyüye karşı Hz. Musa’nın asa ve parıldayan el mûcizesi göstermesi; tıbbın ilerlemiş ve ilgi odağı olduğu bir toplumda yaşayan Hz. İsa’nın ölüleri diriltmesi, doğuştan görme engelli olan veya cüzamlı kimseleri iyileştirmesi; Hz. Peygamber’in edebiyat, belâgat gibi söz sanatında son derece ileride olan bir toplumda Kur’an-ı Kerim gibi bir belâgat harikasıyla nübüvvetini ortaya koyması örnekleri verilebilir. Peygamberler böylece nübüvvet iddialarını ortaya koyarken muhatapların dikkatini çekerek, onları en iyi bildikleri

¹¹⁹ Kırsı, *Beyhakî ve Delâilü’n-Nübüvve’si*, 126.

¹²⁰ Kırsı, *Beyhakî ve Delâilü’n-Nübüvve’si*, 137.

¹²¹ Teftâzânî, *El-Makâsıd*, 624.

konuda aciz bırakmış ve nübüvvetlerini delillendirmişlerdir.¹²² İnsanlar böylelikle kendilerine meydan okuyan peygamberleri dikkate almış ve iddiaları üzerinde fikir yürütmüştür.

Her ne kadar Hz. Peygamber'in kendi dönemi itibariyle Ehl-i kitabın onun nübüvvetini sınamak, zor durumda bırakmak için gayba dair soruları¹²³ ve cahiliye Araplarının kâhin-kehanete olan merakları ve yüceltmeleri söz konusu ise de¹²⁴ gayba ilişkin bu merak sadece cahiliye Araplarına veya Ehl-i kitaba mahsus değildir. Gayb kavramının gizemli ve gelecek bilgisi yönü yerel bir ilgi odağı olmaktan ziyade insanlık tarihi kadar eski olup neredeyse bütün inanç, kültür ve medeniyetlerde daima merak konusu olmuştur. Gayba, kehanete dair olan bu merak belli bir coğrafya ile sınırlı olmayıp Eski Yunan, Roma¹²⁵ Mısır, Çin, Mezopotamya, Hindistan¹²⁶ gibi birbirinden farklı kültür ve inançlarda kendini göstermiştir. İnsanlığın bilinen her döneminde gayb ile iletişim kurmanın, gelecek hakkında bilgi sahibi olmanın yolları aranmıştır. Bugün dahi insanlığı ilgilendiren savaş, salgın, seçim gibi olayların kehanetlerle ilgisinin kurulmaya çalışılması bu durumun bir yansımasıdır. Peygamberlere de gayb ile ilgili sorular sorulmuş olup, Kur'an-ı Kerim'de de tarihte güncelliğini daima korumuş olan gayb ile ilgili merak edilen (yaratılış, kıyamet, ruh gibi) konularda insanlık bilgilendirmiştir.¹²⁷ Neticede insanlığın gayb ile irtibat kurma merakı astroloji, burç, kehanet, fal, medyum, cifr, ebced, parapsikoloji gibi yöntemlerle evrensel olarak literatür oluşturacak çapta bir birikime sahip olmuştur. Bu açıdan haberî mucizelerin esas olan gayb bilgisi sadece cahiliye döneminin ilgi odağı olmaktan öte insanlığın ortak merakıyla alakalı oluşundan dolayı evrensel bir yön ihtiva etmektedir. Bundan dolayı her dönem gayb ile ilgili verilen bilgiler dikkat çekmiş insanlığın gündeminde yer almıştır.

¹²² Atik, *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu*, 279-280; İmam Celaledin es-Suyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l Kur'an- Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, çev. Sâkıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik (Hikmet Neşriyat, 1987), 2/313.

¹²³ Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, 252-253.

¹²⁴ Çelebi, *İslâm İnancında Gayb Âlemi*, 91.

¹²⁵ Ali Toraman, *Eski Yunan ve Romada Askeri ve Siyasi Alanda Kehanet* (Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 139.

¹²⁶ Muhammet Salih Şimşir, *Antik Mısır Dininde Kâhinlik, Sihir ve Büyü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 80.

¹²⁷ Faruk Gün, *Kelâm İlminde Gayb Âlemi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2020), 71.

Kur'an-ı Kerim'in belâgat açısından sürekli bir mûcize olduğu gerçeğini belirtmek için kullanılan '*Kur'an mûcizeydi, şu anda mûcizedir, gelecekte de mûcize olarak kalacaktır*'¹²⁸ sözü aslında sadece Kur'an-ı Kerim'in belagatı açısından geçerli olmayıp gaybî haberler açısından da durum böyledir. Ayetlerde yer alan haberî mûcizelerin sağlamasının, tahlilin her dönem yapılabilecek konumda olması her gelen neslin bu mûcizeyi yeniden yaşamasına olanak sağlamıştır.¹²⁹ İnsanlığın bilgi ve tecrübesinin artması, bazı keşiflerin gerçekleşmesine bağlı olarak ortaya çıkan bilimsel verilerin ayetlerin muhtevasıyla örtüşmesi şeklindeki ilmî, bilimsel mûcizeler içermesi açısından da durum böyledir.

Burada özellikle belirtelim ki bir ayetin muhtevasındaki bir gerçeğin insanlığın güncel bilgi birikimiyle de teyit edilebiliyor olması yani ilmî i'caz içermesi demek o ayetin ilk dönem muhatapları tarafından anlaşılmadığı, şifreli olduğu veya ayetin ana mesajının değiştiği anlamına gelmez.¹³⁰ Bilakis gaybî haberlerin bir türü olan çağının ötesindeki bilgiler diyebileceğimiz ilmi mûcizelerle Kur'an-ı Kerim'in i'cazının her döneme hitap etmesi yine "*Kur'an mûcizeydi, şu anda mûcizedir, gelecekte de mûcize olarak kalacaktır*"¹³¹ ilkesinin bir yansımasıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim geçmiş kitaplardan farklı olarak sadece vahiy metnini içermemiş nübüvvetin ispatı olarak da belagatıyla ve gaybî haberleri içeren muhtevasıyla da mûcize kılınmıştır. Nübüvvetin bir ispatı olan vahyin kendi muhtevasındaki gaybî haberlerle mûcize olması da Hz. Peygamber'in nübüvvetinin kıyamete kadar geçerli oluşu açısından bir değer ifade etmektedir.

Mûcize tasnifinde gaybî haberleri aklî mûcizelerin bir parçası olarak değerlendiren Suyûtî (ö. 911/1505) Hz. Peygamber'e verilen mûcizelerin çoğunun aklî mûcize (akılla sağlaması yapılabilir) oluşunun sebebinin İslâm dininin her döneme hitap etmesi kıyamete kadar geçerli olmasıyla açıklamıştır. Hissî mûcizelerin yaşanılıp sonra unutulma ihtimaline karşın akılla idrak edilen mûcizelerin her gelen nesille devamlı olarak yaşanacağını belirtmiştir.¹³²

¹²⁸ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 351.

¹²⁹ Suyûtî, *el-İtkan*, 2/307.

¹³⁰ Gökhan Atmaca, "Kur'an'ın Evrenselliği Çerçevesinde Gaybî Haberler", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (Nisan 2016), 323.

¹³¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 351.

¹³² Suyûtî, *el-İtkan*, 2/307.

2.3.2 Haberî Mûcizelerin Nübüvveti Bir Bütün Olarak Risk Altına Alışı

Haberî mûcizeler, mûcize türleri içerisinde iddia olma özelliğini halen taşıyan mûcizelerdir. Haberî mûcizeler hissî mûcizeler gibi tarihte gerçekleşmiş olup bitmiş, gözlemlenemeyecek sadece bize haber olarak ulaşan bilgiler değildirler. Haberin mûcize olması, gaybî bilginin doğrulanması veya tahakkuk etmesiyle olur. Yani hissî mûcizeden farklı olarak doğruluğunu rivayetin sıhhatinden çok bizzat haberin kendisine bakarak teyit edebileceğimiz özelliğe sahiptirler. Kastettiğimiz şey şu ki iddiası açısından her an gözlemlenebilecek konumda olan bu gaybî bilgiler tarihsel akışta veya araştırma sonucu gerçekliği kontrol edilebilecek olan bilgilerdir. Bu durum haberî mûcizeleri sadece iddiaya dayalı bir ispat haline getirmesinin çok daha ötesinde nübüvvet iddiasını temelden risk altına alan bir iddia haline getirir. Sözgelimi Rûm Sûresi'nde¹³³ savaşın gidişatı hususunda beşerî öngörünün aksine ayette ileri sürülen Rumların kazanacağı iddiası aslında iddianın doğru çıkmadığı takdir de kalan bütün ayetlerin hükmünü geçersiz kılacaktır. Rûm Sûresi'ndeki iddia doğru çıktığı takdirde sadece bir ayetin hak olduğunu ortaya koymasına karşın aksi durumda bütün bir nübüvvet iddiasının ve vahyin yalanlanması gibi bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Zahir itibarıyla bu tablo nübüvvete bağlı olan bütün öğretilerin, mücadelelerin, fedâkarlıkların ilahi olduğu, hak olduğu iddiasının bir tahminin sonucuna bağlanması gibi büyük ve orantısız bir risk içermektedir ki esasında meseleyi iddialı bir meydan okuma kılan da bu durumdur.

Bu durum sadece gelecekle alakalı bilgiler için geçerli değildir. Aynı zamanda mazi içerikli veya duruma, hale dair yargı bildiren evrenle alakalı ayetler yani ilmî-bilimsel mûcizeler açısından da geçerlidir.

Gelecekle ilgili gaybî haberlerden farklı olarak bilinebilirliği izafî olan bu haberler gerçekliği izhar olana kadarki süreçte muhataplar için birer iddia, meydan okuma hükmünde olup izhar olmasıyla birlikte mûcize oluş açısından bir değer ifade eder. İzhar olana kadarki süreçte murad-ı ilahi bağlamında ibret alınması gereken kıssalar veya Allah Teâlâ'nın kudretini, hikmetini vurgulayan (kâinat) ayetleri olarak değerlendirilebilir. Geçmiş zamana ait olup izafî olan gaybî bilgileri mûcize kılan husus söylendiği an itibarıyla duyuların ötesinde kalışı, ulaşılabilir olmayışıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de geçmiş milletlerin

¹³³ Bkz. er-Rûm, 30/1-5.

kıssaları anlatıldıktan sonra vurgulanan “sen bunlar olurken onların yanlarında değildin”¹³⁴ ayetiyle döneminin, zamanının şartları gereği ulaşılabilir olmayan bu bilgileri haber vermenin mûcizeviliği belirtilmiştir.¹³⁵ Kur’an-ı Kerim geçmiş topluluklarla ilgili vermiş olduğu haberleri de gayb bilgisi olarak ifade etmiştir. Örneğin cahiliye Araplarına nazaran yüzyıllar önce yaşamış Hz. Musa’nın Firavun’la olan mücadelesinde detay isimler ve olaylar¹³⁶ buna örnek gösterilebilir. Bugün arkeoloji ilmiyle en azından erişilebildiği kadarıyla bu toplumlara dair verilen bilgilerin doğruluğu kontrol edilebilmektedir.

Bazı haberî mûcizelerde durum belirtip her zaman için geçerliliğini koruyan iddialar var ki esaslı iddialar olup bilimsel olarak teyit edilmesi pekâlâ mümkün olan meselelerdir. Söylendiği dönem itibariyle bilinmesi teknik olarak mümkün olmayan bu konular yine iddia olma özelliğini sadece doğrulanması açısından değil aynı zamanda yanlışlandığı takdirde münferid olarak ayetin değil bütün bir Kur’an-ı Kerim’in gölgelenmesine sebep olması yönüyle de taşımaktadır. Örneğin Kur’an-ı Kerim’in evrene, dünyaya, dağlara, denizlere, insanın yaratılışına dair verdiği bilgiler tamamen bu grupta değerlendirilebilir. Bu bağlamda halen bazı haberî mûcizeler iddia halinde olup tarihsel akışta tahakkukunu beklemektedir.

2.3.3 Haberî Mûcizelerin Konusuyla İlgili Hz. Peygamber’in Bir Eğitim Almamış Oluşu

Hz. Peygamber’in gaybî haberlerine dair bir eğitim almamış oluşu onun ümmî oluşuyla doğrudan alakalı olan bir durumdur. Hz. Peygamber’in yetiştiği toplum olan cahiliye Araplarında okuma yazma seviyesinin azlığı ve kitap geleneklerinin olmayışına dair sosyolojik gerçeklik göz önüne alındığında¹³⁷ ümmîlik cahiliye Araplarının genel bir durumu olarak karşımıza yadsınamaz bir hakikat olarak çıkmaktadır. Hz. Peygamber’in ümmîlik sıfatı annesinden doğduğu gibi yetişmesi, bir okul eğitimi almamış olması,¹³⁸ okuma yazma bilmediği,¹³⁹ bildirdiklerini eğitim yoluyla değil Allah Teâlâ’dan vahiy

¹³⁴ Hûd, 11/49.

¹³⁵ Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmi ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi’t-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvil fî vucûhi’t-te’vîl*, ed. Murat Sülün, çev. Adil Bebek (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 3/420; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 107.

¹³⁶ Yûnus, 10/92, el-Kasas, 28/38

¹³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 400.

¹³⁸ Kasar, “Kur’an’da Hz. Muhammed’in (a.s.m) Risaletinin Delilleri”, 93.

¹³⁹ İsfahânî, *Müfredât-Kuran Kavramları Sözlüğü*, 94; Cürcânî, *Tarifat*, 43.

yoluyla öğrendiği¹⁴⁰ anlamlarında kullanılmıştır. Nitekim Mekke’de ilim ve hikmet ehli kimseler bulunmadığı gibi ilmî kitaplar ve akli hakikatlerle ilgili araştırmalar da bulunmuyordu. Hz. Peygamber’in kırk yaşına yani bi’sete kadar okuma bilmediği, eğitim almadığı, araştırma yapmadığı¹⁴¹ gibi ümmîliğine dair yönü göz önünde bulundurulduğunda bu durum Kur’an-ı Kerim’in hem dilsel i‘cazına hem de muhtevasına duyulan hayretin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Biz ümmî kavramının etimolojik tahlil ve tartışmalarına girmeden konuyu Hz. Peygamber’in verdiği gaybî haberlerin muhtevasıyla Hz. Peygamber’in alt yapısı, yaşadığı dönemdeki eğitim, bilgi, kaynak durumu üzerinden inceleyeceğiz. Hz. Peygamber’in ümmîliği geçmiş, hal ve gelecek ile alakalı gaybî haberlerin hepsi için geçerlidir. Çünkü bu haberler birbirleriyle sadece zamansal açılardan farklı olmayıp konusal açılardan da farklıdır. Gaybî haberlerdeki konusal açıdan var olan bu farklılık bu haberler hakkında ortaya malumat koyan zümrelerin inançları, kaynaklarının dil ve üslûbundaki farklılık anlamına da gelmektedir. Şöyle ki geçmişle alakalı peygamber kıssaları Ehl-i kitabın gündemi olup bu yazılı kaynaklara ait dilleri bilmeyi gerektirirken ilmî mucizeler dediğimiz fennî bilgiler ise doğrudan bilimin ve bilim adamlarının konusudur. Gelecek ile alakalı bilgiler ise bir yandan kâhinlerin kehanetinin bir diğer yandan ise apokaliptisizmin, eskatolojisinin konusu olabilmektedir. Belirtmek istediğimiz şu ki Hz. Peygamber’in vahiy dışındaki bir yolla bütün bu konular ile ilgili haber verebilmesi için bunlara dair bir eğitim almış veya geçmişinde kâhin, Ehl-i kitap gibi bu konularla uğraşmış kişilerle bir temasının olmuş olması gerekir. Kaldı ki Hz. Peygamber’in bu konulara dair haberleri bu kaynakların temel öğretilerini bazen reddederek bazen düzelterek farklılık arz etmiştir. Biz bu başlığımızda geçmiş zaman, hal ve gelecek zaman üzerinden Hz. Peygamber’in eğitim durumu ile ilgili rivayetlerin teorik açıdan bilinebilme imkânını değerlendireceğiz. Konuyla ilgili örnekleriye “haberî mucizelerle ilgili rivayetlere yapılan itirazlar” başlığında vereceğiz.

Geçmiş zamanla ilgili rivayet edilen haberler genelde peygamber kıssalarına ait olup bunlara dair yazılı bilgiler Ehl-i kitabın kaynaklarıdır. Hz. Peygamber’in ümmî oluşu meşhur

¹⁴⁰ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 356.

¹⁴¹ Fahreddin er-Râzî, *Me’âlimü Usûli’-d- Din - Kelâm İlminin Esasları*, çev. Muhammet Altaytaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 176-178.

olan görüşe göre okuma-yazma bilmeyişi yönüyle kabul edildiğinde¹⁴² İncil metinlerine ulaşarak kıssa aktarımı yapmasının imkânsızlığı anlaşılabacaktır. Fakat Hz. Peygamber'in okuma yazma bildiğini kabul edecek olsak bile bu durum yine pekâlâ imkânsız hal almaktadır. Çünkü Kur'an kıssalarında bize sunulan içerikteki detay ve cevaplamalar tek bir metin anlatısına ait olmayıp birbirinden farklı dilde olan Tevrat ve İncil metinlerine aittir. Bu metinlerin ortaya çıkması veya Arapçaya çevrilmesi ise Hz. Peygamber'den yüzyıllar sonraya aittir. Hz. Peygamber'in bütün bu metinlerin dilini öğrenip aktardığını iddia edenler bu durumda yine yetersiz bir itiraz yapmış olacaktır. Çünkü Kur'an kıssalarında farklı dillerde olan Tevrat ve İncil metinlerinin olduğu gibi aktarılması bir yana bu metinlerdeki tevhide aykırı öğretiler bazen reddedilerek bazen de düzeltilerek cevap verilmesi suretiyle nakledilmiştir. Ayrıca bu durumu Montgomery Watt gibi oryantalistler dahi imkân dâhilinde görmemektedir. Hz. Peygamber'in bu bilgilere yazılı olarak değil de sözlü olarak Ehl-i kitap âlimleriyle ulaştığını iddia etmek yine oryantalistlerce dahi makul görülmemiş olup böyle bir durum olduğu takdirde bu kıssaları kimden öğrendiğine dair ismin zikredilmiş olması gerektiği şeklinde yaklaşımda bulunmuşlardır. Mekkelilerin şifahi olarak bu kıssaları bildiğine dair hiçbir yazılı kaynak olmadığı gibi Kur'an-ı Kerim'de de bunun aksine açıkça Hz. Peygamber'in kendi kavminin bu kıssaları bilmediği ilan edilmiştir.¹⁴³

Hz. Peygamber'in ilmî, bilimsel mûcizeleri bakımından da durum böyledir. Nitekim bu haberler sadece Hz. Peygamber veya dönemin Arap toplumunun bilgi seviyesi açısından bilinmez değildi. M.S. VII. yüzyıldaki bilgi birikimi ve teknik imkânlar açısından bütün bir insanlık için ulaşılamaz, tahmin edilemez konumda olan bilgilerdi. Kur'an-ı Kerim'de doğrudan veya atıf yoluyla kabul edilen bu bilgilerin¹⁴⁴ gerçekliklerine insanlığın yüzyıllar sonra uzay çağındaki teknik alet ve imkânlardan faydalanarak ulaşabildiği göz önüne alındığında ilmî mûcizeler olarak kabul edilen çağının ötesindeki bu bilgilerin ümmî bir topluluktaki ümmî bir peygamber tarafından bildirilmesinin olağanüstülüğü inkâr edilemeyecek bir durum olarak belirmektedir.

¹⁴² Cürçânî, *Tarîfat*, 43; İsfahânî, *Müfredât-Kuran Kavramları Sözlüğü*, 94; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 356.

¹⁴³ Altay Cem Meriç, *Peygamberliğin İspatı -Haber Delili-* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022), 463-468.

¹⁴⁴ Atik, *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu*, 170-171.

Gelecekle ilgili haberî mûcizelerdeyse konuyla ilgili rivayetleri Hz. Peygamber'in eğitim durumuyla bilebilmesi birkaç açıdan imkân dışıdır. Çünkü bu rivayetlerin, epistemolojik açıdan farklı bir bilgi türünün ürünü olması ve konusunun çok geniş olmasından dolayı sadece bir konuyla alakalı eğitim durumu üzerinden değerlendirilmesi mümkün değildir. Konu bir yandan ilgili rivayetlerin Ehl-i kitabın özellikle apokaliptik metinlerine dayalı bilgileri üzerinden söylendiği, öğrenildiği itirazıyla Hz. Peygamber'in Ehl-i kitap âlimleriyle teması, Tevrat ve İncil bilgisiyle alakalıyken diğer yandan gelecekle alakalı herhangi bir konu olması nedeniyle kâhinlikle alakalıdır. Ehl-i kitaba dayandırılmaya çalışılan ve apokaliptisizm ile ilişkilendirilen yönünü haberî mûcizelerle ilgili rivayetlere yapılan itirazlar başlığında ayrıca işleyeceğiz. Burada Hz. Peygamber'e yöneltilen kâhinlik iddiası üzerinde duracağız.

2.3.3.1 Hz. Peygamber'in Kâhinden Farklı Oluşu

Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr edenler dahi tahakkuk eden bazı haberler karşısında itirazlarını haberî mûcizelerdeki bilginin doğruluğu üzerinden değil kâhinlerin de gelecekte haber verdiği gerekçesiyle yapmışlardır. Oysa Hz. Peygamber'in kâhin olmadığı tarihi olarak kesin bir bilgi ile bilinmektedir. Bu durumun en net göstergeleri yettiği aile ortamında böyle bir kimsenin olmaması, kırk yaş öncesi hayatında bir kâhinle teması olmaması¹⁴⁵ peygamberin nübüvvet öncesi hayatını çok iyi bilen yakınındaki kimselerin onu sahtekârlık, kâhinlik, şairlik gibi şeylerle itham etmemiş oluşlarıdır.¹⁴⁶

Mekkeli müşriklerin kâhin, sihirbaz iddiaları ise sadece bir itham olarak dillendirilmiş fakat bu tezlerini delillendirmekten yani bir kâhinden eğitim aldığı veya geçmişinde bir kâhinden etkilendiğini ispat etmekten aciz kalmışlardır. Oysa İngiliz oryantalist D. Samuel Margoliouth'ın (ö.1940) belirttiği gibi Hz. Peygamber aktardıklarını birinden öğrenmiş olsaydı müşrikler tarafından eğitim aldığı kişilerin ismi muhakkak verilirdi.¹⁴⁷ Anlaşılmazlık perdesi olarak isimlendirilen bu iddialar aynı kişi tarafından dillendirildiğinde mantık

¹⁴⁵ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbu Hüceci'n- Nübüvve - Nübüvvetin Delilleri*, çev. Yasin Ulutaş - Abdulhamit Sinanoğlu (Ankara: Ankara Okulu, 2020), 79-80; Râzî, *Me'âlimü Usûli'd- Din - Kelâm İlminin Esasları*, 176-177.

¹⁴⁶ Halil İbrahim Bulut, "Mûcizelerin Muhatapları Üzerindeki Etkileri", *Usûl İslâm Araştırmaları* 9 (Haziran 2008), 168-171.

¹⁴⁷ D.Samuel Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi* (Ankara: Ankara Okulu, 2020), 130.

denklemini açısından tezat bir tablo ortaya koymaktadır. Şöyle ki iddia edildiği gibi mecnunsa nasıl sihirbaz olduğu iddia edilebilir. Bunların toplumdaki derecesi tavırları bambaşkadır. Rasyonel, pozitivist anlayışa sahip biri bu durumu sezgisel bilgi, kehanet ile açıklaması da aynı gerekçe ile tezat içermektedir.¹⁴⁸

Hız. Peygamber, kâhinlerden sadece kehanetle ilgili özel bir eğitim almamakla ayrılmamakta gaybî haberlerinin yöntem, hitap ve işlevleri de kâhinlerden temelden farklılık göstermektedir. Öncelikle Hız. Peygamber'in gaybî haberleri kâhinlik gibi bir meslek olmanın, bir kralın yardımcısı olmanın, Yunan, Roma medeniyetlerinde olduğu gibi bir bilicilik merkezinin üyesi olmanın sonucu şeklinde asla tezahür etmemiştir. Nitekim zaten Hız. Peygamber'in tek uğraşı, hayatının ana gündemi gaybî haber veya gelecek bilgisi olmamış nübüvvetindeki binlerce meseleden biri olarak gaybî haberler mevcut olmuştur. Hatta gaybî haberlerin geçtiği ayetlerin bir çoğunda bu bilgiler, gaybîtan haber verme maksadından daha ziyade bir ayetin doğal anlatımı içerisine yerleştirilmiş bir örnek, detay olarak yer almıştır. Söz gelimi geçmiş kavimlerle ilgili bilgiler bir peygamber kıssasının içerisindeki detay olarak yer almış veya ilmî, bilimsel mûcizeler doğrudan gaybî bilgi olarak değil bir atıf veya kabul şeklinde Allah Teâlâ'nın yüceliğini, sünnetullahı belirten örnekler şeklinde geçmiştir. Böyle olması bu bilgileri işlevsel olarak kâhinlerin kehanetlerinden farklı kılmaktadır. Gaybî haberleri kâhinlerin kehanetlerinde olduğu gibi ısmarlama bilgi¹⁴⁹ olacak şekilde de belirtmemiş, karşılığında insanların duygu ve inançlarını sömürerek bir ücret veya menfaatte elde etmemiştir. Kâhinlerin zıt kelimeli mısralarında olduğu gibi ihtimal içeren şiirsel seciyeli bir söylemle her yöne çekilebilecek bir haber¹⁵⁰ oluşturmamış, *Barnum*¹⁵¹ etkisi olarak isimlendirilen genel geçer kalıplı cümlelerle genele hitap edebilecek gaybî haberler de ortaya koymamıştır. Hız. Peygamber'in gaybî haberlerinin hitap ve işlevi bu gibi yönlerden kâhinlerin haberlerinden ayrılmaktadır.

¹⁴⁸ Meriç, *Peygamberliğin İspatı -Haber Delili-*, 506-507.

¹⁴⁹ Toraman, *Eski Yunan ve Romada Askeri ve Siyasi Alanda Kehanet*, 94.

¹⁵⁰ Apak Adem, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu* (İstanbul: Kuramer, 2017), 83.

¹⁵¹ 1948 yılında psikolog Bertram Forer öğrencilerine genel ifadelerden oluşan, çoğu insana uyabilecek farklı burç özellikleriyle ilgili bir metin dağıtmış ve bu metin öğrencilerin çoğu tarafından kendilerini doğru bir şekilde ifade ettiği yönünde puanlanmıştır. 'Forer bu durumu, 'Bizde herkes için bir şeyler var' sözüyle meşhur şovmen Barnum'dan ilham alarak "Barnum etkisi" kavramıyla tanımlamıştır. Bkz.M.Elif Demirel, *Çevrimiçi Popüler Testleri Çözmeye Yönlendiren Faktörlerin Benlik Saygısı Çerçevesinde İncelenmesi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 9.

Yöntemsel farklılık özellikle suni kehanette belirlemektedir. Hz. Peygamber'in bir yöntem, ritüel veya yoruma dayanarak gaybî haber bildirdiğiyle ilgili nakil yoktur. Yani Hz. Peygamber'in gaybî haberleri araçsallıktan müstağni bilgilerdir. Kehanet türlerindeki yaygın metotlarda olduğu gibi ne kuşların uçuşunun, hayvanların ciğerlerinin,¹⁵² gök cisimlerinin¹⁵³ incelenmesiyle ne de cahiliye Araplarındaki kâhinlerin kullandığı fal oklarıyla haber vermiş, alet ve edevat kullanmıştır.¹⁵⁴

Câhız'ın dikkat çektiği bir husus daha var ki kâhinlerin kehanetlerinde hata yaptığının bilinen bir kabul olduğudur.¹⁵⁵ Hatta kehanet konusunda bugün halen atıf yapılan, kehanetleri popülerliğini koruyan Nostradamus, Babavanga gibi kâhinler övülürken bunların kehanetlerindeki tutturma oranına atıf yapılmaktadır. Yani kehanetlerinde hata yaptıkları, mefhumu muhalif olarak itiraf edilmektedir. Kaldı ki gerçekleştiği iddia edilen kehanetler de bahsettiğimiz üzere Barnum etkisiyle açıklanmaya müsait içeriklerdir.

2.3.4 Haberî Mûcizelerin Teşbih, Mecazî Anlatımlar İçermesi

Özellikle gelecekle alakalı bazı haberî mûcizeler için geçerli olan bu anlatı şekilleri Hz. Peygamber'in *cevamiu'l-kelim* olmasının bir yansıması olarakta görülebilir. Nitekim Hz. Peygamber'in bu tür anlatıları genelde enterasan veya örneği olmayan bir durumun tasviri için kullandığı görülmektedir. Bir diğer yandan bu rivayetler Müslümanların dönem dönem yaşadığı imtihanları, olayları kavramsallaştırarak, daha iyi anlayabilmesi açısından birer uyarı niteliğinde olan nebevi yardımlar olarakta görülebilir.

Örneğin, faizin yaygınlaşmasından dolayı kullanmayanın dahi maruz kalacağını anlatmak için belirtilen faizin “tozunun, buharının bulaşması” ifadesi¹⁵⁶; kadın kıyafetlerindeki teşhirciliği anlatmak için kullanılan “giyinmiş çıplaklar” ifadesi¹⁵⁷; bilinçsiz bir takip, taklit için kullanılan “kertenkele deliği” ifadesi¹⁵⁸; ulaşımdaki değişimi, yeni

¹⁵² Toraman, *Eski Yunan ve Romada Askeri ve Siyasi Alanda Kehanet*, 7-8.

¹⁵³ Fatih Erdem, *Eski Mezopotamya'da Kehanet Geleneği* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2020), 224.

¹⁵⁴ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 108.

¹⁵⁵ Câhiz, *Kitâbu Hüceci'n- Nübüvve - Nübüvvetin Delilleri*, 77-78.

¹⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Buyu”, 627; Nesâî, “Buyu”, 243 ; İbn Mâce, “Ticaret”, 765.

¹⁵⁷ Müslim, “Libas” 1680 ; Hanbel, 2/356.; İbn Hibbân, “İhsan”, 275.

¹⁵⁸ Buhârî, “Ahadisul-enbiya”, 495; Müslim, “İlim”, 4/2054; Hanbel, 3/83.

vasıtalari anlatmak için kullanılan “binilecek büyük eğerler” ifadesi¹⁵⁹; İslamî uygulamaların birer birer ortadan kalkacağını belirten “halka halka dağılmak”¹⁶⁰ ifadesi; barış için kullanılan “zeytin ağacı” ifadesi; etkisizlik, değersizlik anlamında kullanılan “köpük gibi olmak” ve sömürülme, işgale uğrama anlamında kullanılan “sofraya çağırma” ifadesi¹⁶¹; imanı yaşamanın zorluğunu belirtmek için kullanılan “elde kor ateş gibi tutmak” ifadesi¹⁶²; “Koltuğuna yaslanmış adam” ifadesi¹⁶³; “Cariye efendisini doğurması” ifadesi¹⁶⁴ bunlardan bazılarıdır.

2.3.5 Haberî mûcizelerin İfade Ettiği Bilgi Ve Muhataplarına Etkisi

Kelâmcılar, mûcizenin keyfiyet itibariyle ne tür bir delil olduğu ve bilgi değeri bakımından zorunlu ya da istidlâlî bilgiden hangisini içerdiği konusunda farklı görüşler belirtmiş olsalar da genel anlamda mûcizenin nübüvvete delaletini kabul etmişlerdir.¹⁶⁵

Zorunlu bilgiye bedihî bilgi de denilip zihinde bir işleme tabi tutulmadan, bir delile ihtiyaç duymadan aklın kendiliğinden kabul ettiği bilgiler kastedilmektedir.¹⁶⁶ Mûcizenin zorunlu bilgi ifade ettiğini belirten Teftâzânî,¹⁶⁷ Râzî,¹⁶⁸ Cüveynî, Eş’ârî, İbn Hazm, gibi âlimler mûcizeye şahit olan kimselerde peygamberin doğruluğuna dair zorunlu bir bilgi oluşacağını kabul edip,¹⁶⁹ mûcizenin nübüvvete delil oluşuna ise çoğunlukla hükümdar-elçi örneğini verirler.¹⁷⁰ Nübüvvete delil olacak olayı ise olağanüstü olması, tehdâd taşıması, benzerinin başkaları tarafından yapılamaması gibi şartları taşıması gerektiğini belirtip böyle

¹⁵⁹ Hanbel, 2/223; Hakîm, 436.

¹⁶⁰ Hanbel, 5/251.

¹⁶¹ Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 483; Hanbel, 5/278.

¹⁶² Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 512; İbn Mâce, “Fiten”, 1331; Tirmizî, “Fiten”, 526.

¹⁶³ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 10; İbn Mâce, “Mukaddime”, 6; Tirmizî, “İlim”, 38.

¹⁶⁴ Buhârî, “İman”, 114; Müslim, “İman”, 39; İbn Mâce, “Eşrâtü's-sâa”, 1343; Nesâî, “İman”, 101; Hanbel, 2/394.

¹⁶⁵ Ömer Aygün, *Kur'an'da İnanç-Mucize İlişkisi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 17; Bulut, *Nübüvveti İspat Açısından Hissî Mûcizeler*, 117-120.

¹⁶⁶ M. Naci Bolay, “Bedihî”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/322; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 51.

¹⁶⁷ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 283.

¹⁶⁸ Râzî, *Me'âlimü Usûli'd- Din - Kelâm İlminin Esasları*, 178.

¹⁶⁹ Bulut, *Nübüvveti İspat Açısından Hissî Mûcizeler*, 118.

¹⁷⁰ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 284; Râzî, *Me'âlimü Usûli'd- Din - Kelâm İlminin Esasları*, 178; Sâbûnî, *el-Bidaye*, 101.

bir delilin de peygamberin doğruluğunu gösteren kesin bir kanıt olduğunu ve zorunlu bilgi ifade ettiğini ifade ederler.¹⁷¹

İstidlâl kavramı, yol göstermek anlamına gelen delalet kökünden türemiş olup delile dayanarak bir husus hakkında hükme varma, sonuç çıkarma demektir.¹⁷² Mantık terimi olarak delil ortaya koyma anlamında kullanılıp günümüz Türkçesindeki karşılığı çıkarım kavramıdır.¹⁷³ Kelâmî bir terim olarak ise istidlâl, bir hüküm veya kavramın doğruluk veya yanlışlığını ispat etmek için zihnin yaptığı akıl yürütme eylemi olarak tarif edilmiştir.¹⁷⁴ Peygamberin nübüvvetini ispatında mûcizenin istidlâlî bir bilgi ifade etmesi şu şekilde açıklanmıştır. Peygamber olduğunu iddia eden kişinin hiç kimsenin benzerini yapamayacağı olağanüstü bir olayı doğruluğuna delil olarak göstermesiyle birlikte insanlar önce nübüvvet iddiasında bulunan şahıs ve özellikleri hakkında düşünür. Sonra ortaya koyduğu olayın olağanüstü bir olay olduğunu ve bunun da ancak Allah'ın kudretiyle olacağını bilir. Nübüvvet iddiasıyla birlikte gerçekleşen bu olağanüstü olay insanlarda peygamber olduğunu iddia eden kişinin Allah ile irtibatlı olduğu düşüncesini oluşturur. Böylelikle iddia sahibi tasdik edilir. Netice itibarıyla insanlar düşünerek bu fikre vardığı için bu bilgi istidlâlî bir bilgi olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁵

Mûcizenin peygamberliğin ispatında ne tür bir bilgi ifade ettiği hususu olayın keyfiyeti ve meydana geliş şeklinden daha çok mûcizeye muhatap olan kimselerin psikolojik ve entelektüel durumlarıyla da alakalı görülmüştür.¹⁷⁶ Konuyla ilgili bir çalışmada insanlar mûcizelerden etkilenmeleri bakımından;

- a) Sahip oldukları dini ve kültürel değerleri koruma noktasında taassup içinde olanlar,
- b) Henüz mümin olmadığı halde hak ve hakikati kabule meyilli olanlar,
- c) Herhangi bir mûcizeye ihtiyaç duymadan inananlar şeklinde ele alınmış¹⁷⁷ ve şu değerlendirilmelere yer verilmiştir.

¹⁷¹ Bulut, *Nübüvveti İspat Açısından Hissî Mûcizeler*, 119.

¹⁷² Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 179.

¹⁷³ Abdulkuddus Bingöl, "İstidlâl", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/323.

¹⁷⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "İstidlâl", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/325.

¹⁷⁵ Bulut, *Nübüvveti İspat Açısından Hissî Mûcizeler*, 119.

¹⁷⁶ Halil İbrahim Bulut, "Mûcizelerin Muhatapları Üzerindeki Etkileri", *Usûl İslâm Araştırmaları* 9 (Haziran 2008), 158; Bulut, *Nübüvveti İspat Açısından Hissî Mûcizeler*, 120.

¹⁷⁷ Bulut, "Mûcizelerin Muhatapları Üzerindeki Etkileri", 155.

“İnsanların olaylar karşısındaki tutum ve kanaati; matematiksel gerçeklere dair tutum ve kanaati gibi kesin değildir. Bu tutum ve kanaat; sevgi, nefret, acı, tatlı, arzu, hayret ve diğer psikolojik değerlendirmeler gibi izâfîdir. Ayrıca konu, olayın meydana geldiği anda kişinin psikolojik ve zihinsel durumuyla yakından ilgilidir. Nasıl bir olay herkes de aynı duyguları oluşturmak gibi bir psikolojik etki meydana getirmiyorsa, belli bir hadise de herkes de aynı kuvvette yakın meydana getirmeyebilir. İnsanların mûcizeler karşısındaki durumu da böyledir. Çünkü mûcizeler, insanların inanma hürriyetlerini ellerinden alacak ve onları inanmaya zorlayacak tarzda deliller olmadıkları gibi, böylesi bir durum ilahi iradeye ters düştüğü gibi insanın inanma hürriyeti ve sorumluluğu esasına da aykırıdır. İslâm âlimlerinin önemli bir kısmı, mûcizelerin istidlali bilgi ifade ettiğini belirterek nübüvvet ile mûcize arasında dolaylı bir alakanın olduğunu söylerler. İnsanların psiko-sosyal durumları, bilgi birikimleri ve zihinsel yapıları farklı olduğundan belli bir mûcizeden bütün insanların aynı sonuç ve kanaate ulaştıklarını söyleyebilmek güçtür. Çünkü insanların inançlarını, fikri faaliyetlerini, ilgi alanlarını ve düşünce ufuklarını içinde yaşadıkları toplumun ahlaki, kültürel, sosyal hatta ekonomik özellikleri etkilemektedir. Bütün bu arka planı dikkate almadan, insanların peygamberlerin delil ve mûcizeleri karşısındaki tavır ve tutumlarını değerlendirmek çoğu defa tutarlı olmamaktadır. Kur'an'da, ayet ve mûcizelerle kavimlerini hidayete ulaştırmaya çalışan peygamberlere, kavimleri tarafından iftira atıldığı, en ağır hakaretler yapıldığı bildirilmektedir. Aslında bu durum, peygamberlerin hidayet mûcizelerinin etkisiz oluşu ya da söz konusu peygamberin başarısızlığıyla açıklanamaz. Şüphesiz her peygambere muhataplarını ikna edebilecek bir hidayet mûcizesi verilmiştir. Bununla birlikte söz konusu mûcizelere muhatap olan insanların iman edip etmemeleri, onların bakış açısı, psikolojik ve entelektüel durumu, gerçekleri kabule meyilli olup olmamasıyla yakından ilgilidir.¹⁷⁸

Nitekim mûcizeler karşısında bütün insanların aynı derecede etkilendiklerini söylemek tarihi gerçekliğe de aykırı olur. Bu açıdan mûcizenin kişide oluşturacağı etkiyi mûcizenin türünden çok muhatabın kendisi belirlemektedir. Bazı insanlar gördükleri normal ya da olağanüstü olaylardan ders alırken, bazı insanlarda söz konusu olayları hiç olmamış sayabilmekte veya gerçeğe aykırı bir şekilde yorumlayabilmektedir. Nihayetinde mûcize

¹⁷⁸ Halil İbrahim Bulut, “Mûcizelerin Muhatapları Üzerindeki Etkileri”, *Usûl İslâm Araştırmaları* 9 (Haziran 2008), 154-155.

imanın oluşumunda yardımcı bir unsur olup muhatabın niyetine, hakikate açık olmasına göre ifade ettiği bilgi değişir. Mûcizenin gerçekleşmesindeki en temel amaç şüphesiz ki nübüvvetin tasdik edilmesidir. Fakat her mûcizenin vuku bulmasının sebebi olarak sadece nübüvvetin ispatına matuf olduğunu söylemek mûcizeyle ilgili nakledilen rivayetlerin bazen konusuyla bağdaşmamaktadır. Bu noktada mûcizenin vürud sebebi olarak değil fakat olayın kendindeki harikuladelik gereği nübüvveti ispat ettiği sonucuna ulaşılabilir. Hz. Peygamber’e verilen hissî mûcizeler dahi klasik tanımıyla tehaddî, teklif gibi şartları taşıyan mûcizeler olmayıp genelde hidayet, bereket, nusret türünden olan hissi mûcizelerdir. Bizde mûcizeyi nübüvvetin bir şartı olarak görmekle birlikte zorunlu bilgi oluşturmadığı kanaatindeyiz.

Haberî mûcizeler genelde aklî mûcizelerin bir alt başlığı olarak değerlendirilmiştir. Zira peygamberlik iddiasındaki bir kimsenin haber vermiş olduğu konuyla ilgili bilgilere beşeri olarak ulaşmasının mümkün olmayacağını, kâhinlik gibi bir vasfının bulunmadığını, verdiği bilgilerin tahmin, ön görü ile açıklanmayacak türden bilgiler olmadığını bilmesi¹⁷⁹ zihinsel bir faaliyetin, akıl yürütmenin sonucudur. Bu yönüyle haberî mûcizeler istidlâlî bir bilgi ifade etmektedirler. Haberî mûcizelerde istidlâlî, iknaî birer bilgi olmanın ötesinde muhatabına gaybtan yaptığı bilgilendirmelerle müjde, motivasyon veren siyasi, sosyal, askeri, teknik, ekonomik, itikadî konulara yönelik sakındırma ve yönlendirme yapan ifadeler olmuştur. Hadislerde yer alan bazı haberî mûcizeler bu yönüyle Kur’an-ı Kerim’den farklı olarak belirli dönemlere ve mekânlara ait olabilmektedir. Özellikle söyleniş amaçları göz önünde tutulduğunda aslında Ümmet-i Muhammed’in, insanlığın gündemini ilgilendiren hususlar olduğu göze çarpacaktır. Bu haberler sadece kehanet gibi gaybtan haber verme maksatlı olmayıp tarihi süreçte farklı fonksiyonları da olmuştur. Nitekim bazı şehirlerin (İstanbul¹⁸⁰, Kudüs¹⁸¹ gibi) fethi ile ilgili verilen haberler sadece bir müjde olmayıp aynı zamanda tarihte İslâm ordularının akınlarının hangi istikamete yoğunlaşacağını da belirlemiştir. İtikatla ilgili özellikleri bildirilen bidat ehli fırkalara karşı bir tutum, refleks oluşturmuştur. Netice itibarıyla bu gaybî bilgilendirmeler insanların hidayeti adına

¹⁷⁹ Adil Bebek, “Kelâm Literatürü Işığında Mucize ve Hz. Muhammed’e Nisbet Edilen Hissi Mucizelerin Değerlendirilmesi”, *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000), 133.

¹⁸⁰ Hanbel, 4/335.

¹⁸¹ Buhârî, “Cizye”, 277.

harikuladeliği ile istidlâlî, iknai bir bilgi, ümmet adına ise bir sakındırma, uyarı ve güzele, doğruya işaret ederek yönlendiren muhtevaya sahip bilgilerdir.

Muhatabında oluşturduğu bilgi açısından haberî mûcizelerle hissi mûcizeler arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Hissi, maddi mûcizeler bize ister ayet olarak ister hadis olarak ulaşmış olsun her iki halde de bizzat tecrübe veya şahitlikle ulaşılan bilgiler olmayıp vahiyle veya şahit olanların aktarması sonucu haberdar olduğumuz olaylardır. Mütevatir haberle gelip gerçekleştiğinde şüphe olmayan hissî mûcizeler birer nas konumunda olduğundan aynı zamanda dinen inanılması gereken olaylardır. Olup bitmiş ve bundan sadece nakille haberdar olmuş bir mümin için ibret, motivasyon vb gibi durumlar ifade etse de bu bilginin nakledilişi yönüyle nübüvvetin tasdiki için bir delil olduğunu iddia etmek makul değildir. Bu durumdaki hissî mûcizeler için durum özellikle rasyonalist, pozitivist anlayışın hâkim olduğu, zihinleri inşa ettiği bir dönemde nübüvvetin tasdiki olan bir delil olmasının aksine inkâr için birer gerekçeye veyahut madde planında izah getirilmesi zor olan imanî bir imtihana dönüşmektedir. Aynı durum haberî mûcizelerin tahakkukuna şahit olmayan fakat kendilerine rivayet olarak ulaşan insanlar için de geçerlidir. Söylendiği zamandaki insanlar açısından inanılması gereken birer nas, imanî bir imtihan olan bu rivayetler gerçekleştiği zamanda şahit olanlar açısından istidlâlî birer delil halini almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HABERÎ MUCİZELERLE İLGİLİ RİVAYETLERE YAPILAN İTİRAZLAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Haberî mucizelerle ilgili rivayetlere kaynağı ve muhtevası açısından iki farklı temel gerekçe üzerinden itiraz edilmektedir.

3.1 Kaynağı Açısından Yapılan İtirazlar

Kaynağı açısından itirazları Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul etmeyenlerin ve nübüvvetini kabul edenlerin itirazları şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul etmeyenlerin itirazları vahiy mefhumunun doğrudan kendisiyle alakalı olup haberî mucizelerle ilgili salt itirazları olarak kâhinlik iddiası şeklinde değerlendirilebilir. Bu itirazı “Hz. Peygamber'in Kâhinden Farkı” başlığında incelemiştik.

Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul ettiği halde ilgili rivayetlerin reddedilmesinin temel gerekçesi Hz. Peygamber'in Kur'an dışında vahiy almadığı iddiasına dayanıp farklı türevlerle dillendirilmektedir. Bu başlık altında söz konusu iddialar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1.1 Gaybla Alakalı Telakkilerden Kaynaklı İtirazlar

Batı'nın İslâm âleminde sömürgeci olduğu topraklarda sadece askerî olarak değil fikrî olarak da Müslüman aydınlar üzerinde etkili olmasıyla oryantalistlerin iddiaları Müslümanlar içerisinde de ciddi tartışmalar ve farklı peygamber tasavvurları doğurmuştur. Özellikle son yüzyılda bu iddiaların etkisiyle sünnet etrafında oluşturulan şüphelerin benimsenmesi ile bu görüş tarihte hiç olmadığı kadar taraftar bulmaktadır.¹⁸² Bu durumun

¹⁸² Ayşe Nur Yamanus, “Sünnetin Otoritesi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv Olgusuna Oryantalistlerin Yaklaşımı”, *İslâm Araştırmaları ve Oryantalizm*, ed. Bilal Gökkır - Necmettin Gökkır (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 100-101; Ebubekir Sifil, *Müslümanca Bir Hayat İçin* (İstanbul: Rihle Kitap, 2016), 127; Mehmet Emin Özaşar, “Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru”, *Diyanet İlmî Dergi* Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)(Özel Sayı) (2003), 327.

en belirgin yansıması pozitivist, rasyonalist anlayışa uymayan nasların reddedilmesi veya te'vil edilmesi olmuştur.

Sonuç itibariyle Kur'an dışında Hz. Peygamber'in vahiy almasını mümkün görmeyen ve mûcizeleri temelden reddeden bir anlayış oluşmuştur. Mûcizeler bu konuda en büyük payı almış alan olup gayb haberleri de bu anlayışın itirazlarının muhatabı olmuştur. Bu itirazlar esasen aynı zihniyetin peygamber tasavvurunun sonucu olduğu için birbirlerine yakın söylemlerdir.

Gaybı Sadece Allah Bilir İtirazı: Kur'an-ı Kerim'de gaybın epistemolojik olarak imkânı, Allah Teâlâ'nın ulûhiyeti bağlamında işlemiştir. Gayb bilgisinin ve bilinebilirliğinin sadece Allah Teâlâ'nın tekelinde olduğunu vurgulamıştır. Mutlak ayetlerle ulûhiyet zemininde ele alınan gayb bilgisine Allah Teâlâ'nın seçtiklerine bildirilebilirliği üzerinden bir istisna getirilmiştir. İslâm inancında Allah Teâlâ'nın seçtiği bu resullerin istisnası dışında gaybın bilinebilirliğini iddia eden yöntemlerden; fal, büyü, sihir, kehanet, müneccimlik gibi uğraşlar küfür olarak nitelendirilmiştir.¹⁸³

Esasen gaybın tarifi insana göredir. Çünkü görünmezlik, bilinmezlik yönüyle Allah Teâlâ için gayb söz konusu değildir. Fizik âlemde görünür, bilinir konumda olan şeyler dahi zaman-mekân engeli, duyuların yetersizliği gibi sebeplerden dolayı insan için gayb konumuna düşebilmektedir. Meselenin bu yönüyle gayb âlemi insan için her an karşı karşıya olduğu bir olgudur. Fakat İslâm âlimleri insana göre gaybı mutlak ve izâfî olmak üzereye iki kategoriye ayırarak gaybla ilgili kavram kargaşasının önüne geçmiştir. Ulûhiyetle ilişkisi kurulan gayba mutlak gayb denilip, sadece Allah Teâlâ'nın bildiği (kıyametin vakti gibi) ve vahiy yoluyla peygamberlerine bildirdiği (meleklerin varlığı gibi) gayb şeklinde ikiye ayrılmıştır. İzafî gayb ise bilinmeyen değil, şart ve zamana ya da bilgi veya bilgisizliğe bağlı olarak oluşan bir alandır. Bir kimse için gayb olan şeyin başka bir kimse için şahadet konumundadır. Örneğin bizim için dünyanın bir yerinde yaşanan olay gayb iken o yerdeki kimseler için gayb değil şahadet konumundadır.¹⁸⁴

Bir başka açıdan mutlak gaybla ilgili bilgiler Allah Teâlâ'nın bildirdiği kadarıyla sınırlı bir alan olup aşkın ilimlerin konusuyken, izâfî gaybla ilgili bilgiler ise şahadet

¹⁸³Müslim, "Selâm", 125; Ebû Dâvûd "Tıbb", 21; Heysemî, Mecmeu'z-Zevâid, 10/117.

¹⁸⁴Çelebi, *İslâm İnancında Gayb Âlemi*, 41.

âleminde her insanın, aklını, duyularını ve imkânları kullanabildiği kadar bilebileceği olgusal ve uygulamalı ilimlerin konusu olabilmektedir.¹⁸⁵

Kelâm'da mutlak gayb bilgisinin kesin ve bağlayıcı olması sadece vahiyle mümkün görülmüştür. Vahyin dışında kalan her türlü bilgiyse kelâm ilmine göre sübjektif bilgilerden ibaret olarak görülmüştür.¹⁸⁶

“Gaybı sadece Allah bilir, Peygamber gaybı bilemez” şeklindeki itirazının özellikle mutlak gaybı belirten ayetler referans gösterilerek yapıldığını belirtelim. Bu ise usul ilminden yoksun bir itiraz olup ayetleri yüzeysel okumanın sonucudur. Bu itiraz sanki Hz. Peygamber gaybı vasıtasız, kendiliğinden bilir diyen bir grup varmış diyenlere karşı yapılıyor izlenimi oluştursa da işin aslı böyle değildir. Çünkü İslâm inancında zaten peygamberler gaybı bilen değil, kendisine gaybın bildirildiği kişiler olarak görülmüştür.¹⁸⁷ İslâm uleması peygamberlerin gaybî bilgisini daima vahye bağlamış gayb bilgisinin muteber (kesin ve bağlayıcı) oluşunu bu çerçevede mümkün görmüştür.

“Gaybı sadece Allah bilir, Peygamber gaybı bilemez” şeklindeki itirazla esas kastedilen şey ise Hz. Peygamber'in Kur'an dışında hiçbir yolla gayb bilgisi alamayacağı bunun sadece Kur'an-ı Kerim'le sınırlı olduğu iddiasıdır. Buradaki ilk tutarsızlık şu ki, mutlak gaybı ilgili delil olarak öne sürülen ayetlerde, Hz. Peygamber'e Kur'an dışında vahiyle gaybın bildirilebileceği nasıl belirtilmemiş ise Hz. Peygamber'in Kur'an vahyiyle de gaybı bilebileceğinin belirtilmemiş olmasıdır. Sadece mutlak ayetlere bakarak Hâricî mantığıyla hareket edilecek olursa gaybın hiçbir şekilde bildirilmemiş olması gerekirdi. Elbette ki biz de Hz. Peygamberin Kur'an vahyiyle gaybı bilebileceğini, bildirilebileceğini kabul ediyoruz. Fakat özellikle vurgulamak istediğimiz nokta şu ki; gayb konusunu nasıl sadece mutlak gaybı ilgili ayetlere bakarak değil de bütüncül bir okuma, metodolojiyle görüp takyidler üzerinden, Hz. Peygamber'e Kur'an-ı Kerim'de gaybın bildirildiği sonucuna ulaşıyorsak aynı usulle Kur'an'daki birçok ayette Hz. Peygamberin Kur'an dışında Allah Teâlâ'dan vahiy aldığı gösteren anlatımlarla gaybın bildirildiği sonucuna ulaşılabilir. Nitekim mutlakın takyidi bir usul olup sadece gayba münhasır değildir.

¹⁸⁵ Özten, *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*, 11.

¹⁸⁶ Gün, *Kelâm İlminde Gayb Âlemi*, 74.

¹⁸⁷ Şadi Eren, *Gayb Bilgisi* (İzmir: Işık, 1995), 73.

Kur'an-ı Kerim'de gaybla ilgili ayetleri mutlak olarak sadece Allah Teâlâ'nın bilebileceği ve dilediği kadarını dilediği resullere bildirebileceği şeklinde iki gruba ayırabiliriz. Bazı ayetler kayıtsız olarak gayb bilgisini Allah Teâlâ'ya has kılarken¹⁸⁸ bu durumun başka ayetlerle takyid edilerek, istisna edildiğini görüyoruz.¹⁸⁹

Neticede “gaybı sadece Allah bilir” şeklindeki itirazın bütüncül bir okumadan, usul ilminden geçmemiş yüzeysel bir itiraz olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü peygamberlerde gaybı Allah bildirdiği takdirde bilebilir.

3.1.2 Hz. Peygamber'in Her Şeyi Bilmemesi

Hz. Peygamber'e Kur'an vahyi dışında gaybın bildirilemeyeceğiyle ilgili yaygın bir iddia daha var ki adeta bir retorik haline almıştır. Bu söylem sahipleri; Hz. Peygamberin her şeyi bilemeyeceğini gösteren İfk olayı, Rec'i, Bi'rumaûne faciaları gibi bazı gerçekler üzerinden şu sonuca varıyorlar; eğer Hz. Peygamber'e Kur'an dışındaki bir vahiyle gayb bildirilseydi bunları bilirdi.¹⁹⁰ Hâlbuki bu olaylar bir başlık altında verilecekse Hz. Peygamber'in gaybı bilmediğini gösteren tarihi olaylar¹⁹¹ şeklindeki bir başlıkta değil gaybın tamamının kendisine bildirilmediği belirten bir başlık verilmelidir.

Bu şekilde yapılan bir itiraz; mantıkî açıdan *false dilemma- yanlış ikilem*¹⁹² olduğu için safsatadan ibarettir. İtiraz mantık hatası içermekle birlikte konuyu manipülede etmektedir. Çünkü bu önerme ile sanki Hz. Peygamber'in Kur'an dışında vahiy aldığını söyleyenlerin bununla Hz. Peygamber her şeye muttali olur, her şeyi bilirmiş gibi bir iddia da bulundukları izlenimi oluşturulmaktadır. Hâlbuki Hz. Peygamber'e Kur'an dışında vahiyle de gaybın bildirilebileceğini söyleyenlerin, Hz. Peygamber'in bu vahiyle her şeyi bileceğini iddia etmediği de bunun bu anlama gelmediği de aşîkârdır. Kaldı ki “Vahyi gayr-i metlûv ile Hz. Peygamber her şeyi bilir” diyen bir kelâm ekolü de olmamıştır. Nitekim Hz. Âişe (r.a) Hz.

¹⁸⁸ Nahl:16/77, En'am: 6/59, A'raf: 7/188

¹⁸⁹ Cin:72-26-27, Âli İmran: 3/179, En'am: 6/75

¹⁹⁰ Mehmed Said Hatiboğlu, *Hazreti Peygamberin Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasi-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doçentlik Tezi), 1-8; İsrail Balcı, *Hz.Peygamber ve Gayb* (Ankara: Ankara Okulu, 2016), 87-88; İhsan Arslan, *Hz.Peygamberi Doğru Anlamak-I Beşer, Gayb ve Mucize Bağlamında* (İstanbul: Okurakademi, 2018), 174.

¹⁹¹ İhsan Arslan, “Hz. Peygamber'in Gayb Bilgisine İlişkin Rivayetlerin Tahlili”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/49 (Nisan 2017), 714.

¹⁹² İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2015), 301.

Peygamber'in gaybla alakalı hadislerini bize nakletmesine rağmen "Kim Peygamber gaybı biliyor derse yalancıdır"¹⁹³ demesi bunun en net göstergesidir."

Her şeyi bilmek alîm olan Allah'ın sıfatıdır. Hz. Peygamber'in her şeyi bilmediği, bilemeyeceği gerçeği üzerinden kendisine gayba dair bazı şeylerin bildirilebileceğine itiraz etmek bu açıdan mantık hatasıdır. Çünkü bu itirazla konuyla ilgili gerçek tam olarak ifade edilmeyip, alternatif görüşler göz ardı edilmek suretiyle yanlış ikilem (false dilemma) kurulmaktadır.

3.1.3 Kur'an Dışında Vahiy Yoktur İtirazı

Kur'an dışı vahiy konusu, sünnet-vahiy ilişkisi bağlamında vahyi gayri metluv ismiyle müstakıl bir araştırma konusu olduğu için bizi ilgilendirdiği kadarıyla bilgi vermekle yetineceğiz. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi almak isteyenler kapsamlı çalışmalara göz atabilir.¹⁹⁴

Hiz. Peygamber'in Kur'an dışında vahiy aldığını gösteren ayet ve hadislerden dolayı başta sahâbe ve tabiîn nesli olmak üzere tarih boyu Müslüman toplumların kahir ekseriyetini oluşturan Mâtürîdî, Eş'arî gibi Ehli Sünnet ekoller ile Mu'tezile sünnetin vahiy olan yönünü kabul etmiştir.

Müminlerin annesi Hz. Aişe'nin kullandığı "vahyun yutla" (وَحْيٌ يُتْلَى) ifadesinden tilavet edilmeyen bir formda vahiy bilgisi olduğunu, sahâbe döneminde vahyin, metluv olan ve metluv olmayan şeklinde ayrıma tabi tutulduğunu anlayabiliyoruz.¹⁹⁵ Hz. Peygamber'in uygulamaları vahiyyle o derece iç içeydi ki bundan dolayı sahâbenin bazı uygulamalarda, "Ya Rasulallah bu Allah'ın emri mi, yoksa sizin kendi görüşünüz mü" şeklinde sorması bunun en net göstergelerinden biridir.

¹⁹³ Buhârî, "Tevhid", 24.

¹⁹⁴ Geniş bilgi için Bkz. Hamdi Gündoğar, *İslam İtikadında Sünnetin* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2014); Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2005); Faik Akcaoglu, *Hiz. Peygamber'in Kur'an Vahyi Dışında Bilgilendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2010).

¹⁹⁵ Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, 26.

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, Kur'an ve hadislerdeki delillere dayanarak, sünnetin vahiy olarak Hz. Peygamber'e öğretildiği kanaatine sahiptir.¹⁹⁶

Sünnetin vahiyle irtibatı olamayacağı görüşü ise tarih boyu çok az sayıda taraftar bulmuştur. Genel de marjinal bir tutum olarak münferid bazda kalmıştır. Bundan dolayı İslâm tarihinde sünnetin vahiyle hiçbir alakası olmadığı şeklindeki bir düşünce üzerinden sistemleşen, ekolleşen bir din algısı oluşmamıştır. Fakat özellikle son yüzyılda oryantalist çalışmaların etkisiyle sünnet etrafında oluşturulan şüphelerin benimsenmesi ile bu görüş tarihte hiç olmadığı kadar taraftar bulmuştur.¹⁹⁷

Hicrî ilk asırlarda münferid olarak görülen bu düşünce Kur'aniyyun ismi ile bir ekol halini almıştır. Kur'aniyyun, ehli Kur'an, Kur'an Müslümanlığı gibi isimlerle bilinen bu gruplar Batı felsefesi ve kültürü karşısında yenilmişliğin bir sonucu olarak da görülmüştür.¹⁹⁸

Öte yandan oryantalistlerin İslâm âleminde sanki sünnet konusunda tek bir yaklaşım varmış gibi yansıtmaları da doğru değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in sünnetinin vahiy mahsulü olduğunu savunan ulema, Hz. Peygamber'in icihad fonksiyonunu reddetmemektedir. Hatta onlara göre Hz. Peygamber icihadında yanılabilir de. Fakat Serahsi'nin (ö.483/1090) de belirttiği üzere Hz. Peygamber'in hiçbir hatası düzeltilmeden bırakılmaz. Bunların vahiyle veya kendi fark etmesiyle veya ashabıyla istişare neticesinde düzeltildiğini ifade etmiştir ve bu uyarı geciktirilmeden hemen yapılır.¹⁹⁹

Ayrıca Kur'ân dışı vahyin, Kur'ân vahyi gibi formel bir yapısı yoktur ve Kur'ân vahyi, lafızlarının muciz olması, okunması ile ibadet edilmesi, mâna ile rivayetinin câiz olmaması gibi yönlerden Kur'ân dışı vahiyden ayrılmaktadır. Bundan dolayı Kur'ân dışı vahiy ile Kur'ân vahyi aynı kaynağa dayanmakla birlikte mahiyet olarak farklıdır.²⁰⁰

Hz. Peygamber'in din olarak gerçekleştirdiği sünnet, vahiy mahsulüdür. Dünya işlerindeki görüşleri ve davranışları ise beşeridir. Bu açıdan Kur'an vahyi ile Hz. Peygamber'e Kur'an haricinde verilen vahyin birbirinden ayırt edilebilmesi için kullanılan

¹⁹⁶ Fahri Hoşab, "Nebevî Beyân ve Kur'an Dışı Vahiy", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Hadis Özel Sayısı* 4 (2017), 93.

¹⁹⁷ Yamanus, "Sünnetin Otoritesi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv Olgusuna Oryantalistlerin Yaklaşımı", 100-101; Sifil, *Müslümanca Bir Hayat İçin*, 127.

¹⁹⁸ Abdülhamit Birşık, "Kur'aniyyûn", *DİA* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/428.

¹⁹⁹ Hoşab, "Nebevî Beyân ve Kur'an Dışı Vahiy", 85; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 110.

²⁰⁰ Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, 191.

"vahy-i metlûv" ve "vahy-i gayr-i metlûv" tabirleri de yerinde isimlendirmeler olarak değerlendirilmiştir.²⁰¹

Ehl-i sünnet ve Mu‘tezilî kelâm âlimleri özellikle nübüvvetin ispatı sadedinde kaleme aldıkları eser ve bölümlerde Hz. Peygamber’in gaybtan haber verdiği rivayetleri aklî mûcizelerin başlığı altında veya müstakil bir başlık altında nakletmişlerdir.²⁰²

Görüldüğü üzere peygambere Kur’an dışında gaybın bildirilemeyeceği iddiası tekil bir söylem olmayıp, oryantalizm etkisi sonrası modern dönemlerde oluşmuş bir din-peygamber tasavvurunun izdüşümüdür. Hz. Peygamber'in ilahi bilgiye sadece Kur’an vahyi ile muhatap olduğu inancının bir yansımasıdır

3.1.4 Haberî Mûcizelerle İlgili Rivayetlerin Tahmin veya Temenniden İbaret Olduğu İddiası

Bu itirazı ortaya koyanlar Hz. Peygamber’in gaybla ilgili hadislerinin peygamberden sadır olduğunu kabul etmekle birlikte peygamber ve vahiy tasavvurlarından dolayı bu rivayetlerin ancak peygamberin şahsî görüşü, temennisi veya tahmini olacağı şeklinde değerlendirmektedirler. Bunun neticesinde de gelecekle alakalı bu hadisleri Hz. Peygamber'in siyasi ortam ve şartlar gereği moral, motive etmesi veya tahmin, temenni düzeyinde söylemiş olabileceğini iddia etmektedirler.²⁰³

İlgili rivayetlerin metin değerlendirilmesi yapıldığında bu haberlerin Hz. Peygamber’in şahsî tahmini veya temennisi olmasının tam aksine rivayetlerde çok açık ve net bir şekilde “Bana vahyolundu, şüphesiz Allah bana vahyetti”,²⁰⁴ “Bana gösterildi ki”,²⁰⁵

²⁰¹ Ahmet Önkâl, “Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv” (Kur’an ve Sünnet Sempozyumu, Ankara, 1997), 67.

²⁰² Kâdî Abdulcebbar, “Tebîatü Delâilî’n-Nübüvve: Mûcizelerle Hz. Peygamber’in Hayatı”, 802-827; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, “Kitâbü’t-Tevhîd Açıklamalı Tercüme”, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM yayınları, 2020), 393-408; Sa’düddîn Mes’ûd b. Ömer et-Teftâzânî, “Makâsıdu’l-Kelâm Fî ‘Akâidi’l-İslâm: Kelâm İlminin Maksatları”, ed. Ahmet Kaylı, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 634; Seyyid Şerîf Cürcânî - Ömer Türker, “Şerhu’l-Mevâkıf: Mevâkıf Şerhi”, ed. İbrahim Halil Üçer (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 3/478.

²⁰³ Balcı, *Hz. Peygamber ve Gayb*, 88; Arslan, *Hz. Peygamberi Doğru Anlamak-I Beşer, Ğayb ve Mucize Bağlamında*, 174.

²⁰⁴ Buhârî, “İlim” 24, “Tevhîd” 37; Müslim, “İmân” 259, “Küfür” 11, “Cennet” 64; Ebu Dâvud, “Buyu” 50, “Edeb” 40; Tirmizî, “Menâkıb” 67; İbn Mâce, Zühd 16; Nesâî, “Cenâiz”, 115.

²⁰⁵ Buhârî, “Cihad”, 10; Müslim, “Fiten”, 2215; Ebû Dâvud, “Fiten”, 450; Tirmizî, “Fiten”, 472.

“Allah bana bildirdi”, “Rabbim bana bildirdi”,²⁰⁶ tarzında vahye işaret eden ifadeler kullanmıştır. Ayrıca sunulan malumatın bir beşer olarak tahmin edilebilirlik durumu incelendiğinde özellikle teknik gelişmelere işaret eden hadislerde konusu itibarıyla Hz. Peygamber'in bu sözleri söylemesinin öne sürüldüğü gibi moral olması, teşvik etmesi gibi sebepler olamayacağı da aşikârdır. Bu bağlamda gelecekle alakalı uyarıların yer aldığı rivayetlerde bahse konu dönemin iletişimindeki, ulaşımındaki, mimarisindeki farklılıklar hakkında malumatlar içeren bazı ifadeler için uyduruldu veya Hz. Peygamber'in şahsî yorumudur demek mantıksız bir hal almaktadır. Çünkü bin yıl sonrasının teknik durumunu tahmin etmek Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemin beşeri şartlarıyla söylenebilecek bir şey olmadığı gibi Hz. Peygamber'in böylesi bir tahmin için ancak bilim kurgu uzmanı olarak telakki edilmesi gerekir ki herhalde Hz. Peygamber'e böyle bir misyon yüklemeyi bu hadislerin tahmin, temenni olduğunu ileri sürenler de kabul etmeyecektir.²⁰⁷ Nitekim gaybî haberleri mûcize kılan, muhatabının hayretini celbeden husus da tam olarak tahmin edilebilirlikten uzak olup ancak beşer üstü bir yolla bilinebileceği takdir edilen bu rivayetlerdir.

Bu iddiaları toplu bir şekilde gözden geçirdiğimizde şöyle bir tutarsızlık daha dikkatimizi çekmektedir. Bir tarafta hadis ilminin şartları gereği daha sıkı şartları taşıyan hadisleri nezhur din yorumlarına uymadığı için reddeden bu anlayış diğer yandan kendi iddialarını delillendirmek ve kabul etmedikleri esasları çürütmek içinse muteber sayılmamış, hatta birçok muhaddis tarafından tenkit edilmiş rivayetleri kullandıklarını görmekteyiz. Bu usulden mahrum yöntem, ilmi disiplin ve bilimsel değerlendirme yapma açısından sağlıklı olmadığı gibi çelişkili bir tavidir da. Hadis ilmi açısından veya yüzeysel bir mantıkla bile zayıf olanın sağlam olana tercih edilmesi, zayıf olanla sağlam olanı tenkit etmeye çalışmak makul bir metot değildir.²⁰⁸

Bu tarz bir savunuyu ilmi tutarlılıktan uzak olup daha öncede belirttiğimiz üzere Hz. Peygamber'in Kur'an dışı bir vahiyle Allah'tan bilgi alamayacağı anlayışının böylesi bir

²⁰⁶ Müslim, “Hayz” 34; Müsned V, 127, 129.

²⁰⁷ Halis Aydemir, “Teknik Gelişmelere İşaret Eden Hadislerin Güncel Değeri” (I.Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi, 2012), 18.

²⁰⁸ Özcan Hıdır, *İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi (Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2000), 340.

vahiy, peygamber tasavvurunun psikolojik taraflılık, şartlanma üzerinden değerlendirildiğinin göstergesidir.

3.1.5 Haberî Mûcizelerin Âhâd Haber Oluşuyla Alakalı İtirazlar

İslâm âlimleri hadisleri ravi sayısı bakımından genelde mütevatir ve âhâd olmak üzere iki kısımda incelemişlerdir.²⁰⁹ Burada özellikle belirtmek gerekir ki bu taksim hadisin delil olarak kabul veya reddedilmesi açısından yapılan bir ayırım olmayıp ravi sayıları açısından yapılan bir ayırımdır.

Âhâd haber kavramının kelime anlamından her ne kadar bir kişinin naklettiği rivayet olduğu anlaşılıyor olsa da bunun ilk dönemlerde Mu‘tezile ile başlayan haber-i vahidin dinde delil olup olmadığı tartışmalarında sadece bir kişinin naklettiği rivayet olarak ele alındığı anlaşılmaktadır.²¹⁰ Sonraki dönemlerde âhâd haberin genelde bir, iki, üç veya daha fazla kişi ile nakledilmiş fakat tevatür düzeyine ulaşmamış rivayetler için kullanıldığı anlaşılmaktadır.²¹¹

Âhâd haber kavramının delil oluşu konusunda tartışmaların olmasının, üzerine genel ortak bir hüküm inşa edilmemesinin temel sebebi hadis külliyatının neredeyse tamamını oluşturan bu rivayetlerin tanımı itibariyle mütevatir olmayan bütün haberleri kapsayarak sıhhat durumları birbirinden farklı olan sahih ve zayıf hadisleri, bazı âlimlerin üçüncü bir bilgi türü olarak kabul ettiği meşhur hadisleri aynı çatı altına toplamasından dolayıdır. Tevatürün tanımında ve ravi sayısında bulunan görelilikte²¹² âhâd haberden kastın ne olduğu hususunda kavram kargaşasına yol açmaktadır. Bu gibi hususlardan dolayı İslâm âlimleri haberin sadece âhâd oluşuna dayalı olarak kabulü veya reddini belirtmek yerine daha çok özel kriterler koyarak rivayetlerin kesin bilgi ifade edip etmeyeceği üzerinde durmuşlardır.

Çağdaş metinlerde âhâd haber kavramı özellikle mûcize bağlamında ele alındığında ekseriyetle bu rivayetlerin uydurma olduğunu ifade etmek veya rivayeti hafife almak

²⁰⁹ İsmail Lütfi Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 91.

²¹⁰ Mustafa Ertürk, “Haber-i Vâhid”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14/350.

²¹¹ Cürçânî, *Tarifat*, 96-97; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, 94.

²¹² Rıza Korkmazgöz, “Kelâm İlminde Haber-i Vâhidin Bilgi ve Delil Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 255; Arif Alkan, “İslâm Âlimlerine Göre Âhâd Haberinin Hüccet Değeri”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2022), 200.

şeklinde kullanıldığına şahit olunmaktadır.²¹³ Gelecek zaman hadisleriyle ilgili yapılan bir çalışmada da konuyla ilgili bütün rivayetlerin haber-i vâhid olmasından dolayı üzerine inanç inşa edilemeyeceğine hükmedilerek çalışma bitirilmiştir.²¹⁴ Oysa âhâd haberin itikatta delilliği konusu kadim bir tartışma konusu olup bir cümleyle kesilip atılamayacak kadar ciddi bir meseledir. Nitekim geçmişte kelâm ve hadis âlimlerinin akide açısından âhâd haberler konusuyla ilgili tartışmaları, günümüzdeyse birçok makale ve tezde halen âhâd haberin nasıl anlaşılıp tatbik edildiğine, edilebileceğine dair onlarca meselenin gündem edilmesi bunu göstermektedir. Rivayet müstakil olarak değerlendirilmeden sırf âhâd haber çatısı altında yer alıyor diye üzerine inanç inşa edilemeyeceğini belirtmek bu konu hakkındaki detayların, kriterlerin bilinmediği veyahut göz ardı edildiği izlenimi oluşturmaktadır. Çünkü kelâmcıların haber-i vâhid ile ilgili bu rivayetler üzerine inanç bina edilemez şeklinde ortak bir görüşü olmamıştır. Bu konuda haber-i vahidi hüccet olarak kabul etmeyen âlimler dahi uygulamalarında çoğu zaman âhâd rivayetleri kendi özel kriterlerine (karinelilik, manen mütevatir gibi) uyduğu müddetçe itikadî meselelerde özellikle semiyyat ile ilgili alanlarda sıkça delil olarak kullanmışlardır.²¹⁵

İslâm âlimlerinin âhâd haberin itikad konularında delil oluşuyla ilgili tartışmalarındaki eksen bu rivayetleri hafife almak veya uydurma olduğu iddiasıyla reddetmek için olduğundan değil bu haberlerin itikada taalluk eden meselelerinde iman küfür çizgisini belirlemesinden kaynaklanmaktadır. İslâm âlimleri mütevatir haber ile sahih âhâd haber arasındaki farkı bu haberlerle sabit olan durumun inkâr edilmesinde ortaya koymuş mütevatir haber ile sabit olan bir meseleyi inkâr edenin küfrüne hükmederlerken sahih bir âhâd haberle sabit olan meseleyi inkâr edeniyse ağır ithamlarla tenkit etmişler, dalalet ehli olarak görmüşlerdir.²¹⁶ Bu yönüyle âhâd haberin ilim ifade etmesi rivayetin kabulü veya reddi açısından yapılmış bir tartışma olmayıp kesinlik derecesinin doğuracağı sonuçlar gözetilerek yapılmış bir tartışmadır. Bundan dolayı âhâd haberin ilim ifade edip etmemesi ayrı bir konu, itikada delil olup olmaması ayrı bir konu olarak değerlendirilmelidir. Nitekim

²¹³ Atik, *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu*, 232.

²¹⁴ Hülya Türk, *İnançlar Açısından Gelecek Zaman Hadisleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 56.

²¹⁵ Gündoğar, *İtikatta Sünnetin Yeri*, 83-88.

²¹⁶ Mehmet Özşenel, "İtikadî Konularda Haber-i Vâhidin Delil Olması Meselesi ve Kevserî'nin Konuya Bakışı", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19/37 (2014), 173.

teoride itikadî meselelere taalluk eden âhâd haberlerin delil olamayacağını söyleyen birçok âlimin itikadî bahislerde âhâd haberleri örnek göstermesi²¹⁷ meseleyi haberin kabulü veya reddi açısından ele almayı ifade ettiği değer üzerinden değerlendirdiklerini göstermektedir.²¹⁸

Ayrıca ilgili rivayetler her ne kadar tek başına âhâd haber olsa dahi konuyla ilgili rivayetler bütün olarak incelendiğinde aynı mânaya işaret ettiğinden vurgulanan ortak anlam manevi mütevatir olarak görülmüştür.²¹⁹ Bu yönüyle manevi mütevatir olan haberlerin güvenilirliğini belirtmek için kelâm âlimleri tarafından ince iplerin bir araya gelmesiyle oluşan halat benzetmesi yapılmıştır.²²⁰

Sadece ravi sayısı gerekçe gösterilerek haberin gerçekliğine, delil oluşuna yapılan itirazlara karşı haberin doğal yayılımının haber-i vâhid olduğu ve bu durumun kararla nakledilen bir durum olmayıp tabi bir süreç olduğunu belirten şöyle bir değerlendirme yapılmıştır.

“Öncelikle şunu tespit etmek gerekir ki, böyle bir soru hadislerin tedvin ve tasnif sürecine aykırıdır. Zira hadis tarihine ilişkin herhangi bir eser okuyan herkes, hadislerin toplanması ve konularına göre tasnif edilerek kitap haline getirilmesinin tabii bir süreç şeklinde cereyan ettiğini bilir. Hadis tedvin faaliyetlerinde görev alan kişiler, doğal olarak görüştükleri sahâbîlerin kendilerine verdikleri bilgileri/haberleri kayda geçirmişlerdir. Tabiatıyla bu durum rivayetlerdeki sayının azalmasına sebep olmuştur. Çünkü ne sahâbenin tamamı ne de ondan sonraki tabiin neslinin tümü, hadis tedvin işinde görev almıştır. Genellikle bu işi, belli şahıslar üstlenmiş ve yürütmüşlerdir. Şayet yıllar sonra ortaya yukarıdaki gibi bir soru atılacağını bilselerdi, mutlaka daha farklı hareket ederlerdi. Söz gelimi sahâbeden birisine hadis almaya gelen bir tabîye, sahâbe şöyle derdi. “Haydi sen şimdi git, bulabildiğin bütün arkadaşlarını topla, ben de arkadaşlarımı toplayayım ve peygamberin hadisini size grup halinde rivayet edelim. Bu da kayda mütevatir olarak geçsin. Zira yıllar sonra gelecek bazı kimseler, pek çok kişinin şahid olduğu olayları birkaç kişi rivayet ederse, mütevatir değil gerekçesiyle

²¹⁷ Gündoğar, *İtikatta Sünnetin Yeri*, 114.

²¹⁸ Özşenel, “İtikadi Konularda Haber-i Vâhidin Delil Olması Meselesi ve Kevserî’nin Konuya Bakışı”, 182.

²¹⁹ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 108-109; Râzî, *Me’âlimü Usûli’-d- Din - Kelâm İlminin Esasları*, 178.

²²⁰ Teftâzânî, *Şerhu’l-Akâid*, 73; Râzî, *Me’âlimü Usûli’-d- Din - Kelâm İlminin Esasları*, 178.

reddedecekler.” Ancak neticeden hareketle ortaya atılan ve vakiya mutabık olmayan böyle bir soruyla kimse karşılaşacağını bilmediği için, tasvir edilen diyalogdaki gibi davranmamışlardır.”²²¹

Bu rivayetleri âhâd haber olduğu gerekçesiyle kabul etmeyenlere veya septik, agnostik açıdan bakmak gerektiğini ifade edenlere çarpıcı somut bir örnek olarak Hz. Peygamber’in Vedâ haccında irad ettiği “Vedâ hutbesi” örneği verilebilir. Hamidullah’ın hesaplamalarına göre bu hutbeyi yüz kırk bin insan dinlemiştir. Buna rağmen ne var ki Vedâ hutbesinin tamamını bile değil en meşhur cümlelerini dahi on küsur sahâbe nakletmiştir. Vedâ hutbesi metnini âhâd diye reddetmek ciddiye almamak ne kadar yersizse gaybî haberleri ihtiva eden haberî mûcizeleri reddetmekte aynı derece yersizdir.²²²

Sonuç olarak bir haberin sırf haber-i vâhid olarak nitelendirilmesi onun itikadî konularda reddedilmesi için gerekçe olamaz. Eğer böyle olsaydı neredeyse tamamı haber-i vâhid olan hadis külliyyatının kelâmcılar tarafından kullanılmaması gerekirdi.²²³ Bu sebeple âhâd haberin dinde delil olmadığını iddia etmek tarihi gerçekliğe aykırıdır.²²⁴ İslâm âlimleri âhâd haber hususunda genellemeci bir tavır yerine makul bir yöntem takip ederek âhâd haberi değerlendirirken tasnife tabi tutmuş ve kuvvetli hallerini meşhur, aziz, müstefiz gibi türlerle ayırmışlardır. Bunları da karinelilik durumuna göre itikadî meselelerde çoğu zaman delil olarak kullanmışlardır. Bundan dolayı İslâm âlimlerinin çoğu güvenilir kanallarla nakledilmiş olan haberi vahidi dinde delil olarak kabul etmişlerdir.

3.2 Muhtevası Açısından Yapılan İtirazlar

Haberî mûcizelerle ilgili rivayetlere muhtevası açısından yapılan itirazlar rivayetlerde verilen bilgilerin tarihle, evrenle-doğayla ilgili gerçeklerle örtüşmediği özellikle fiten rivayetlerinin apokaliptik literatürden uyarlandığı, karamsar bir tablo çizdiği, siyasi olarak konumlarını güçlendirmek isteyen gruplar tarafından üretildiği gibi iddialara dayanmaktadır. Bu başlık altında mezkûr iddialara değinilecektir.

²²¹ Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği*, 234-235.

²²² Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği*, 237-238.

²²³ Korkmazgöz, “Kelâm İlminde Haber-i Vâhidin Bilgi ve Delil Değeri”, 255.

²²⁴ Ertürk, “Haber-i Vâhid”, 14/351.

3.2.1 Apokaliptik Literatürden Uyarlandığına Dair İddialar

Bu itirazın temel argümanı Kur'an kıssalarının²²⁵ ve hadis kitaplarının özellikle Kitabü'l-fiten başlıklarında yer alan gelecekle ilgili bazı rivayetlerin Yahudi ve Hristiyan apokaliptik kaynaklarında yer alan anlatılarla üslûp ve muhteva yönüyle benzerlik taşımasıdır.²²⁶

Apokaliptisizm kelimesinin aslı Yunanca ortaya çıkarmak, örtülü bir şeyi açmak anlamlarına gelen apokalypsis'den gelmektedir. Kelimenin felaket ve sıkıntılarla ilgili kullanımı Yeni Ahit'in son kitabı Yuhanna'nın Vahyi'nde geçmekle birlikte Yeni Ahit apokalipsi ile benzerlik gösteren Yahudi ve Hristiyan kitaplarını ifade etmek için kullanılmıştır.²²⁷ Apokaliptisizm'e göre Allah sonu yaklaşmakta olan dünyanın sırlarını insanlara anlatmaları için bazı kişilere açıklamış onlar da bu sırları yazıya geçirmişlerdir.²²⁸

Geleceğin tarihi olarakta adlandırılan Apokaliptik eserler Yahudi kültür çevresinde gelişmiş olan daha sonra Hristiyanlarca yoğun olarak devam ettirilmiş bir yazım türüdür.²²⁹

Yahudilerin tarihte yaşadığı felaketlerin belli bir tarzda anlatısı olarak değerlendirilen apokaliptik edebiyatı var ettiği belirtilen gerekçelerle fiten rivayetlerini ortaya çıkaran ortam ve sebepler arasında bağ kurulmuştur. Öyle ki apokaliptik rivayetler nasıl Yahudilerin yaşadığı felaket ve sıkıntılar içerisinde ortaya çıkmış ve bu acıların geçeceği ve Tanrı'nın hükümrانlığını yeniden kuracağı umudun korunması işlevini yerine getirmişse İslâm tarihinde de peygamberin vefatından sonra yaşanan iç savaşların, siyasi kargaşaların sonucu olarak bu durumun hadis rivayetlerine gelecekte haber verme şeklinde yansıdığı öne sürülmüştür.²³⁰ Fiten ve melahim edebiyatında yer alan rivayetlerin üslûp ve muhteva yönüyle Apokaliptik edebiyatla benzerlik gösterdiği iddiası üzerinden bu rivayetlerin farklı

²²⁵ Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili* (Ankara: Ankara Okulu, 2014), 73-74.

²²⁶ Mehmet Paçacı, "Hadis'te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı", *İslâmiyât* 1/1 (1998), 36; Balcı, *Hız.Peygamber ve Gayb*, 201-202.

²²⁷ Hıdır, *İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi (Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları)*, 330.

²²⁸ Paçacı, Mehmet, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1994), 208.

²²⁹ Hıdır, *İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi (Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları)*, 331.

²³⁰ Paçacı, "Hadis'te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı", 36.

siyasal²³¹ ve sosyal sebeplerle oluşturulmuş olabileceği iddia edilmiştir. Sosyal açıdan yaşanan felaketlerin Sâmi kültür refleksini harekete geçirerek söylemini güncelleştirmesiyle birlikte apokaliptik geleneğinin sürdürüldüğü ve yeni örnekler vermesiyle birlikte bu rivayetleri oluşturulduğu gibi iddialar öne sürülmüştür.²³² Bu iddiaları ispat sadedinde “*Hadiste Apokaliptisizm ve Fiten Edebiyatı*” isimli makalede apokaliptik rivayetlerle fiten rivayetleri yan yana konularak kıyaslanmış, benzerliklerine dikkat çekilerek bu karşılaştırmanın Samiliğin alt kültürleri arasındaki etkileşimin gözlenmesi açısından önemi üzerinde durulmuştur.²³³

Genellemeci bir kıstasla rivayetlerin benzerliğine dayanarak fiten hadislerinin apokaliptik eserlerden alıntılandığını iddia etmenin mantıki açıdan doğru olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü bu argüman kıstas olarak kabul edip aynı akıl yürütme Kur’an-ı Kerim kıssaları üzerinden gerçekleştirildiğinde ortaya çıkacak sonuç Kur’an-ı Kerim’in de Tevrat ve İncil’den ilhamla yazılmış olduğu iddiası olacaktır. Nitekim aynı karşılaştırma oryantalistler tarafından Kur’an kıssaları ve Kitab-ı Mukaddes anlatılarının kıyaslaması üzerinden yapılmış ve Hz. Peygamber’in Kur’an kıssalarını Kitab-ı Mukaddes’ten uyarladığı fikri ileri sürülmüştür. Ülkemizde de oryantalistlerin Hz. Peygamber’in Kur’an kıssalarını Kitab-ı Mukaddes’ten uyarladığı fikrine mahiyeti ve işlevi açısından katıldığını beyan eden akademik çalışmalar yayınlanmıştır.²³⁴ Bu iddiaların muhal oluşuna peygamberin ümmiliği konusunda değinmiştik.

Gerek Kur’an kıssaları ile Ehl-i Kitab’ın kaynaklarında yer alan anlatıların benzerliği gerekse hadis edebiyatında yer alan rivayetlerle apokaliptiklerde yer alan rivayetlerin benzerliğini *alıntı* olarak ifade etmek bir gerçeklik olmayıp yorumdan ibarettir. Bu benzerlikleri alıntı olarak yorumlamak yerine ortak bir gerçekliğe işaret ettiği şeklinde yorumlamakta mümkündür. Yani Kur’an-ı Kerim’deki peygamber kıssaları ile Tevrat ve İncil metinlerinde yer alan anlatıların uyuşmasını bu kıssaların alıntılandığı şeklinde yorumlamak yerine bu kıssaların kaynağının aynı olup tahrif olmamış ilahi vahiy olduğu

²³¹ Mehmed Said Hatiboğlu, *Hazreti Peygamberin Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasi-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doçentlik Tezi); Balcı, *Hz. Peygamber ve Gayb*, 171.

²³² Paçacı, “Hadis’te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı”, 50-51.

²³³ Paçacı, “Hadis’te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı”, 47.

²³⁴ Öztürk, *Kıssaların Dili*, 73-74.

şeklinde değerlendirmekte pekâla mümkündür. Aynı mantıkla fiten rivayetleri de böyle değerlendirilebilir. Aksi takdirde bu bakış açısıyla Kur'an-ı Kerim ile Ehl-i Kitab'ın kaynakları arasındaki paralelliği Kur'an-ı Kerim'e bu metinlerden alıntılanmıştır tarzındaki söylemlerle müslümanca düşünmekten uzak, müşriklerin ayette de yer almış olan deyişle Kur'an kıssalarını esâtiru'l-evvelin olarak görmeye sürükleyecektir ki bu iddia zaten oryantalistlerin temel tezleri arasında yer almaktadır.

3.2.1.1 Nuaym bin Hammâd ve *Kitabu'l-Fiten*'i

Fiten rivayetlerinin geçmiş din ve kültürlerle ait apokaliptik edebiyatın etkisiyle oluştuğu iddialarında Nuaym bin Hammâd'a ait olan *Kitabu'l-fiten*'in önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Nuaym bin Hammad'dan gelen rivayetler muhaddisler arasında farklı şekillerde değerlendirilmiştir.²³⁵ Bu değerlendirmelerde özetle onun hakkında iyimser olunmasını sağlayacak güvenilir, âbid ve salih bir kimse olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır. Fakat rivayet ilmi açısından zayıf ve münker hadis rivayet etmekle maruf olması, yaptığı rivayetlerde çok yanlış olması onun hadisçiliği hususunda muteber biri olmadığı sonucuna ulaştırmaktadır. Çünkü salih bir kimse olunması hadisin sıhhat ve makbuliyeti için yeterli bir durum değildir. Hadisçiliği ile ilgili tespitlerden dolayı onun naklettiği rivayetlerle ihticac edilmeyeceği yönünde neredeyse bir ittifak oluşmuştur.²³⁶ Bu yönüyle Nuaym bin Hammâd'ı hadisçiden daha çok tarihçi olarak değerlendirmenin uygun olacağı sonucuna ulaşılmıştır.²³⁷ *Kitabu'l-fiten*'inde yer alan rivayetlerin birçoğunun mecruh ravilerden nakledilip²³⁸ maktu ve mevkuf nitelikli olması, peygambere nispet edilen rivayetlerin az olup nispet edilenlerinde birçoğunun mürsel olması gibi sebeplerden dolayı onun bu kitabı hadis kitabından daha çok tarih kitabı olarak değerlendirilmelidir.²³⁹

²³⁵ Bkz. Ali Çelik, “Nuaym bin Hammad’ın Hadisçiliği ve ‘Kitabu’l-Fiten’i Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 2/6 (Nisan 2000), 99-118.

²³⁶ Çelik, “Nuaym bin Hammad’ın Hadisçiliği ve ‘Kitabu’l-Fiten’i Üzerine Bir Değerlendirme”, 108-109; Hıdır, *İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi (Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları)*, 337.

²³⁷ Hıdır, *İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi (Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları)*, 338.

²³⁸ Çelik, “Nuaym bin Hammad’ın Hadisçiliği ve ‘Kitabu’l-Fiten’i Üzerine Bir Değerlendirme”, 109.

²³⁹ Hıdır, *İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi (Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları)*, 338; Sarp, *Fiten ve Melâhim Edebiyatı*, 219; Çelik, “Nuaym bin Hammad’ın Hadisçiliği ve ‘Kitabu’l-Fiten’i Üzerine Bir Değerlendirme”, 117.

Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Nuaym bin Hammâd'ın *Kitabu'l-Fiten*'i üzerinden bütün bir fiten edebiyatının yargılanması, bu kitaptaki rivayetlerle hadis edebiyatının muteber koleksiyonlarında yer alan hadislerin denk tutulması bilimsellikten uzak bir metottur.²⁴⁰

Hadis ilminin kendi kriterleri gereğince zaten fiten rivayetlerinin hepsinin sahih olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Fakat fiten rivayetlerinin tenkidinin *benzerlik* ilkesi gibi genellemeci bir kıstasla yapılmasını bilimsel bulmamaktayız. Bu rivayetlerin ravi tasarrufu kritiği, merfûluk durumu, geçtiği kaynağın türü gibi faktörler üzerinden tek tek incelenerek metin ve sened tahlili yapılması gerekmektedir. Bu değerlendirmelerden sonra görüş beyan edilmesinin daha doğru bir yöntem olduğu kanaatindeyiz.

3.2.2 Fiten Rivayetlerinin Karamsar Bir Tablo Çizdiği İddiası

Bazı fiten rivayetleri örnek gösterilerek fiten rivayetlerinin genelde karamsar ve kötü bir tablo çizdiği²⁴¹, bu rivayetlerin ümitsizlik ve karamsarlık aşıladığı²⁴² iddia edilmektedir. Her ne kadar Müslümanların tarihte yaşadığı olumsuz sahneler olsa da bu durumun İslâm'ın ruhuyla, iyimser rivayetleriyle bağdaşmadığı²⁴³ ve tarihi gerçekliğe ters düştüğü²⁴⁴ belirtilmiştir.

Fiten rivayetleri değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken bir husus var ki bu rivayetlerin önemli bir kısmının kıyamet alametleri ile ilgili haberler olduğudur. İslâm âlimleri fiten hadislerinde bildirilen bu alametlerin doğru anlamlandırılması için sonraki dönemlerde tasnif yapma gereği duymuşlar ve her alameti evrenin sonunun alameti olarak değil bazen bir toplumun sonunun alameti olarak da değerlendirmişlerdir. Nitekim fiten edebiyatı incelendiğinde, bu rivayetlerin içerisinde yer verilen her haberin evrendeki düzenin, dünya hayatının sonunu ifade eden büyük kıyamet ile alakalı olmadığı, büyük bir bölümünün toplumların çöküşlerine işaret eden alametlerden oluştukları görülecektir. Kıyamet kavramı geleneksel olarak bireyin, toplumun ve âlemin kıyameti şeklinde üç farklı

²⁴⁰ Hıdır, *İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi (Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları)*, 340.

²⁴¹ Türk, *İnançlar Açısından Gelecek Zaman Hadisleri*, 55.

²⁴² İlyas Çelebi, “İslâm Kaynaklarında Fiten, Melahim ve Herc İnançları”, *MÜİFD* 11-12 (1994), 190.

²⁴³ Çelebi, “İslâm Kaynaklarında Fiten, Melahim ve Herc İnançları”, 164; Türk, *İnançlar Açısından Gelecek Zaman Hadisleri*, 55.

²⁴⁴ Çelebi, “İslâm Kaynaklarında Fiten, Melahim ve Herc İnançları”, 190.

anlamda kullanılmasına rağmen ilk dönemlerde herhangi bir tasnife tabi tutulmamıştır. Tespit edildiğine göre kıyamet alametleri ilk olarak hicrî X. asır âlimlerinden olan “Ali b. Hüsameddin el-Muttaki el-Hindî” (ö. 975/1567) tarafından büyük ve küçük alametler şeklinde tasnif edilmiş bundan yaklaşık bir asır sonrasında “Muhammed b. Resul el-Berzencî” (ö. 1103/1691) tarafından geçmişte gerçekleşip bitmiş, halen gerçekleşmeye devam eden ve yaklaşan alametler şeklinde üçlü bir tasnif yapılmıştır. Yaşadığımız asra yaklaşıldıkça da kıyamet alametlerinin küçük ve büyük alametler şeklindeki tasnif edilişinin daha çok benimsendiği görülmektedir.²⁴⁵

Bu alametler içinde geliştikleri toplumun kıyametinin habercisi olup önlenemedikleri halde toplumu kıyamete sürüklemektedir.²⁴⁶ Bu açıdan aynı anda dünya üzerinde yaşayan insan topluluklarından herhangi biri bu bozulmayı yaşarken, bir diğeri gayet ahlaklı bir politik hayata sahip olabilir.²⁴⁷

Fiten rivayetlerinde zaman algısıyla alakalı anlatımlar incelediğinde, değer yargıları açısından, “zamanın giderek kötüleşmesi, iyi ve kötü dönemlerin birbirini takip etmesi, yer yer kötü devirler olsa bile sonucun iyi olacağı” şeklinde üç farklı zaman algısı belirtilmiştir. Bunlardan kıyamet öncesi zamanın giderek kötüleşeceğini ifade edenlerse çökmeye gelmiş bir toplum için fitneler zuhur ettikten sonra tekrar iyi günlerin gelmesinin imkânsız olduğunu belirtmekte olup esasen daha önceki aşamalarda fark edilmeyen ve önlem alınmayan etkiler sebebiyle artık kaçınılmaz belirtilerin, kötü gidişatın tasvir edilişi olarak yorumlanmıştır.²⁴⁸ Bu açıdan sürekli kötüye gidişle ilgili rivayetler bir toplumun çöküşünün toplumsal çözümlemesi olarak değerlendirilmiştir.²⁴⁹ Karamsar tablo çizdiği ifade edilen hadislerin bir toplumun çöküşü aşamaları bakımından bu zaman algıları ile değerlendirildiğinde bir tezat ifade etmeyeceği kanaatindeyiz.

“Ümmetin arasına kılıcın girmesiyle kıyamete kadar kalkmayacağı”²⁵⁰ rivayetinin sosyal ve psikolojik faktörlerin etkisiyle ortaya çıkıp karamsar bir tablo çizdiği,²⁵¹ siyasi

²⁴⁵ Kamil Çakın, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplamların Çöküşü”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 1-3.

²⁴⁶ Çakın, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplamların Çöküşü”, 6.

²⁴⁷ Kamil Çakın, “Fiten Rivayetlerinin Tabiatı”, ed. Ahmet Hikmet Eroğlu (Türkiye’de Dinler Tarihi’nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 260.

²⁴⁸ Çakın, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplamların Çöküşü”, 21-23.

²⁴⁹ Çakın, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplamların Çöküşü”, 26.

²⁵⁰ Müslim, “İmaret”, 170; Ebû Dâvûd, “Fiten”, 1; Tirmizî “Fiten”, 32.

²⁵¹ Çelebi, “İslâm Kaynaklarında Fiten, Melahim ve Herc İnançları”, 190.

çatışma ve parçalanmışlığın yansımasıyla umutsuzluğun hadise dönüşmüş hali olduğu²⁵² iddia edilmiştir. Hâlbuki bu rivayet esasen daimi, aralıksız sürececek bir savaş halini belirten ifade olmayıp ilk iç çatışmayla, şiddet olayıyla birlikte kıyamete kadar Ümmet-i Muhammed'in arasında iç çatışmaların yaşanacağını ifade eden ve bu olumsuz durumdan sakındıran bir ifade konumundadır. Geniş bir topluluğu ifade eden ümmet kavramı altındaki herhangi bir grubun böylesi bir tutumunun bu hadise hamledilebileceği ve tarih boyu Müslüman devletler ve gruplar arasında dönem dönem yaşanmış olan iç karışıklıklar, çatışmalar gerçeği göz önünde bulundurulduğunda rivayetin tarihi gerçeklikle uyuştugu da yadsınamayacak bir hakikattir. Nitekim tarihteki İslâm devletleri içerisinde daha seçkin konumda olan Osmanlı'nın en parlak dönemlerinde dahi gerçekleşen Müslümanlar arasındaki savaş, şiddet olayları bunun en net göstergesidir. Bu rivayet bahsettiğimiz üzere aralıksız her an devam eden bir savaşın, kötü durumun göstergesi olmayıp yaşanacak bir gerçekliğe karşı yapılan uyarıdan başka bir şey değildir. Ayrıca bu rivayetin tarihi gerçeklikle bağdaşmadığını belirtmek için örnek gösterilen Ömer b. Abdülaziz ve Osmanlı Devleti gibi dönemler²⁵³ dahi bu iç çatışmalardan istisna olan dönemler değildirler. Fiten rivayetlerinde aktarılan bu türdeki kargaşa ve iç ihtilaflar olaylarının tarihte defalarca tekerrür etmesi bu durumun sadece bir dönemle sınırlı olmadığını göstermektedir.²⁵⁴ Bundan dolayı kanaatimizce Hz. Peygamber'in bu uyarılarını birer sosyal kanun, toplumsal çözümleme olarak kabul etmek daha yerinde olacaktır.

Rivayetlerin konularına göre tasnif edilmesi aslında rivayetin nasıl anlaşıldığı, yorumlandığıyla da doğrudan alakalıdır. Muhaddisler yaşadıkları dönemin durumuna, ihtiyacına göre zaman zaman naklettikleri rivayetlerin konu başlıklarını değiştirmişlerdir.²⁵⁵ Muhaddislerin fiten başlıklarında ilk bakışta konuyla alakasız zannedilecek rivayetleri aktarmaları, yaşadıkları dönemin olumsuzluklarına karşı toplumu, fırka mensuplarını ve yönetici kadroyu hadislerle uyarmak ve yön göstermek içindir. Fitne zamanında susmakla ilgili sınırlı sayıda hadis olmasına rağmen muhaddis, doğrudan fitneyle alakalı olmasa da fazla konuşmamanın ehemmiyetiyle ilgili diğer hadisleri aktararak bu konuda muhataplarına

²⁵² Balcı, *Hz. Peygamber ve Gayb*, 119-125.

²⁵³ Çelebi, "İslâm Kaynaklarında Fiten, Melahim ve Herc İnançları", 190.

²⁵⁴ İsa Onay, "Toplumsal Şiddet Bağlamında Fiten Hadislerine İlişkin Bir Değerlendirme", *Gümüşhane Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2019), 57.

²⁵⁵ Tekineş, "Muhaddislere Göre Fitnelerden Kurtuluş Çareleri: Kitabı'l-fiten'ler Örneği", 105.

nasihat etmeyi amaçlamıştır. Naklettikleri rivayetler ilk okunduğunda ümitsizliğe sevk edecek haberler bulunsa da bir bütün olarak bakıldığında bu haberlerin, insanların ümitlerini kırmak, pasifliğe sevk etmek gibi bir amaçla değil aksine şiddeti, kardeş kavgasını engellemek, sosyal barışı sağlamak amacıyla aktarıldıkları ortadadır. Muhaddisler, fiten başlığı altında naklettikleri rivayetleri derlerken dönemin sosyal ihtiyaçlarını göz önüne alarak devlet başkanına ve yöneticilere nasıl davranılması gerektiği, Müslümanlar arasında gerçekleşen iç savaş ve kargaşa dönemlerinde tavırlarının nasıl olması gerektiği, gelecekte ortaya çıkması beklenen felaketler ile kıyamet alametleri gibi konuları ele almışlardır. Başlıkla anlamsal bütünlüğü kurmak zorlanılsa da bu rivayetler, sosyal barışı ve toplumsal düzenini korumak noktasında birleşmektedirler.²⁵⁶ Bu metotla muhataplarına nasihat etmeyi hedeflemiş olan fiten kitaplarının hadislerden derlenmiş bir siyasetname gibi tasarlandığı belirtilebilir.²⁵⁷

Tüm bu değerlendirmelerden de anlaşılmaktadır ki fiten rivayetlerin olumsuz durumlar içeren haberlerden oluşması konu başlığının ve muhaddislerin bu başlık altında vermek istediği mesajın doğal bir sonucudur. Bu başlık altında nakledilen rivayetler vürûd sebepleri, “kıyamet tasnifleri”²⁵⁸ ve sunulan “üç farklı zaman tasavvuru”²⁵⁹ dikkate alınarak değerlendirildiğinde bu rivayetlerin sosyal bir kanuna işaret edip kronolojik bir sıralamayı, aralıksız devam edecek kötü bir senaryoyu yansıtmadığı anlaşılabacaktır.

²⁵⁶ Tekineş, “Muhaddislere Göre Fitnelerden Kurtuluş Çareleri: Kitabu’l-fiten’ler Örneği”, 101-107; Onay, “Toplumsal Şiddet Bağlamında Fiten Hadislerine İlişkin Bir Değerlendirme”, 57.

²⁵⁷ Tekineş, “Muhaddislere Göre Fitnelerden Kurtuluş Çareleri: Kitabu’l-fiten’ler Örneği”, 128.

²⁵⁸ Çakın, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplamların Çöküşü”, 3.

²⁵⁹ Çakın, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplamların Çöküşü”, 21-23.

SONUÇ

Haberî mûcizeler, kelâm âlimlerinin Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etme çalışmalarında kullandıkları ortak bir delil olmuştur.

İnsanlığın gaybla irtibat kurma merakının astroloji, burç, kehanet, fal, medyum, cifr, ebced, parapsikoloji gibi yöntemlerle evrensel olarak literatür oluşturacak çapta bir birikime sahip olması; neredeyse bütün inanç, kültür ve medeniyetlerde gaybın daima merak konusu olması gibi sebeplerden dolayı gaybî bilgi evrensel bir yön ihtiva etmektedir. Bu nedenle haberî mûcizelerin konusu itibariyle Hz. Peygamber'in nübüvvetinin evrenselliğiyle doğrudan alakalı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in belagât açısından sürekli bir mûcize olduğu gerçeğini belirtmek için kullanılan *'Kur'an mûcizeydi, şu an da mûcizedir, gelecekte de mûcize olarak kalacaktır'* sözü Kur'an-ı Kerim'in belagâtı açısından geçerli olduğu gibi muhtevâsından bir parça olan gaybî haberler açısından da geçerlidir. Ayetlerde yer alan haberî mûcizelerin sağlamasının, tahlilin her dönem yapılabilecek konumda olması her gelen neslin bu mûcizeyi yeniden yaşamasına olanak sağlaması Hz. Peygamber'in nübüvvetinin kıyamete kadar geçerli oluşu açısından bir değer ifade etmektedir.

Hz. Peygamber'in verdiği haberleri mûcize kılan önemli bir husus ise geçmiş, hal ve gelecekle alakalı gaybî haberlerinin hepsi için ümmî konumda olmasıdır. Hz. Peygamber'in ümmîliği haberî mûcizelerle ilgili rivayetlerin teorik açıdan bilinebilmesini mümkün kılmamaktadır.

Haberî mûcizeler ile hissî mûcizeleri muhatabında oluşturduğu bilgi açısından kıyaslayarak şu sonuçlara vardık;

Hissî mûcizeler bizzat şahit olan kimseler açısından nübüvvetin ispatına birer delildir. Fakat hissî mûcizeler gerçekleştikten sonra tekrar gözlemlenme imkânına sahip olmadığından sonraki nesillere ancak haber olarak aktarılabilir. Haberî mûcizeler ise doğruluğu rivayetin sıhhatinden çok bizzat haberin kendisine bakılarak teyit edilebilecek özelliktedir. İddiası açısından her an gözlemlenebilecek konumda olan bu gaybî bilgiler tarihsel akışta veya araştırma sonucu gerçekliği kontrol edilebilecek olan bilgilerdir. Bu durum haberî mûcizeleri sadece iddiaya dayalı bir ispat haline getirmesinin çok daha ötesinde nübüvvet iddiasını temelden risk altına alan bir iddia haline getirir. Bu durum ise haberî mûcizelerin mûcize türleri içerisinde iddia olma özelliğini halen taşıyan mûcizeler

olduğunu ortaya koymaktadır. Hissî, maddî mûcizeler muhatabına ister ayet olarak ister hadis olarak ulaşmış olsun her iki halde de bizzat tecrübe veya şahitlikle ulaşılan bilgiler olmayıp vahiyle veya şahit olanların aktarması sonucu haberdar olunan olaylardır. Mütevatir haberle gelip gerçekleştiğinde şüphe olmayan hissî mûcizeler birer nas konumunda olduğundan aynı zamanda dinen inanılması gereken olaylardır. Olup bitmiş ve bundan sadece nakille haberdar olmuş bir mümin için ibret, motivasyon vb gibi durumlar ifade etse de bu bilginin nakledilişi yönüyle sonraki dönemler için nübüvvetin tasdikine bir delil olduğunu iddia etmek makul değildir. Bu durumdaki hissî mûcizeler için durum özellikle rasyonalist, pozitivist anlayışın hakim olduğu, zihinleri inşa ettiği bir dönemde nübüvvetin tasdiki olan bir delil olmasının aksine inkâr için birer gerekçeye veyahut madde planında izah getirilmesi zor olan imanî bir imtihana dönüşmektedir. Aynı durum haberî mûcizelerin tahakkukuna şahit olmayan fakat kendilerine rivayet olarak ulaşan insanlar için de geçerlidir. Söylendiği zamandaki insanlar açısından inanılması gereken birer nas, imanî bir imtihan olan bu rivayetler gerçekleştiği zaman ise şahit olanlar açısından istidlâlî birer delil halini almaktadır.

Haberî mûcizeler işlevsel olarak nübüvvetin ispatında istidlâlî bir bilgi ifade etmekle birlikte muhatabına gaybtan yaptığı bilgilendirmelerle müjde, motivasyon veren siyasi, sosyal, askerî, teknik, ekonomik, itikadî konulara yönelik sakındırma ve yönlendirme yapan ifadeler olmuştur. Özellikle söyleniş amaçları göz önünde tutulduğunda aslında Ümmet-i Muhammed'in, insanlığın gündemini ilgilendiren hususlar olduğu göze çarpacaktır. Bu haberlerin sadece kehanet gibi gaybtan haber verme maksatlı olmayıp tarihi süreçte farklı fonksiyonları da olmuştur. Nitekim tarihte kritik öneme sahip İstanbul, Kudüs gibi bazı şehirlerin fethi ile ilgili verilen haberler sadece bir müjde olmayıp aynı zamanda tarihte İslâm ordularının akınlarının hangi istikamete yoğunlaşacağını da belirlemiştir. İtikatla ilgili özellikleri bildirilen bidat ehli fırkalara karşı bir tutum, refleks oluşturmuştur. Netice itibarıyla bu gaybî bilgilendirmeler insanların hidayeti adına harikuladeliği ile istidlâlî, iknai bir bilgi, ümmet adına ise bir sakındırma, uyarı ve güzele, doğruya işaret ederek yönlendiren muhtevaya sahip bilgilerdir.

KAYNAKÇA

- Adem, Apak. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*. İstanbul: Kuramer, 2017.
- Ahatlı, Erdinç. *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Akcaoglu, Faik. *Hız.Peygamber'in Kur'an Vahyi Dışında Bilgilendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2010.
- Aktaş, Eda. *Hız. Peygamber'in Nübüvvet Delili Olarak Ahlâk*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Alkan, Arif. "İslam Âlimlerine Göre Âhad Haberin Hücet Değeri". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2022), 182-203.
- Arslan, İhsan. "Hz. Peygamber'in Gayb Bilgisine İlişkin Rivayetlerin Tahlili". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/49 (Nisan 2017), 706-745.
- Arslan, İhsan. *Hız.Peygamberi Doğru Anlamak-I Beşer, Ğayb ve Mucize Bağlamında*. İstanbul: Okurakademi, 2. Basım, 2018.
- Atık, Bilal. *Kur'ân'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değışmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2018.
- Atmaca, Gökhan. "Kur'an'ın Evrenselliğİ Çerçevesinde Gaybî Haberler". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (Nisan 2016), 306-326.
- Aydemir, Halis. *Gelişen Teknoloji ve Allah Resulü (sav)'in Verdiğİ İpuçları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Aydemir, Halis. "Teknik Gelişmelere İşaret Eden Hadislerin Güncel Değeri". Lefkoşa: Yakın Doğı Üniversitesi, 2012.
- Aygan, Fadıl. *Hız. Peygamber'in Nübüvvetini Kanıtlama Açısından Beşâirü'n-Nübüvve*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2011.
- Aygün, Ömer. *Kur'an'da İnanç-Mucize İlişkisi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Balcı, İsrail. *Hız.Peygamber ve Gayb*. Ankara: Ankara Okulu, 2. Basım, 2016.

- Bebek, Adil. “Kelam Literatürü Işığında Mucize ve Hz. Muhammed’ e Nisbet Edilen Hissi Mûcizelerin Değerlendirilmesi”. *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000), 121-148.
- Beyzâvî, Kâdî Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü ’t-Tenzîl ve Esrârü ’t-Te ’vîl*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Dimaşk: Dâru’r-Râşîd, 2000.
- Bingöl, Abdulkuddus. “İstidlâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/323. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Birişik, Abdülhamit. “Kur’aniyyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 26/428-429. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bolay, M. Naci. “Bedîhî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 5/322-323. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Buhârî, Ebû Abdillâh İsmâîl b. İbrâhîm. *Sahîhu ’l-Buhârî*. Riyad: Dâru’s-Selam, 1999.
- Bulut, Halil İbrahim. “Mûcize”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 30/348-351. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bulut, Halil İbrahim. “Mucizelerin Muhatapları Üzerindeki Etkileri”. *Usûl İslam Araştırmaları* 9 (Haziran 2008), 153-172.
- Bulut, Halil İbrahim. *Nübüvveti İspat Açısından Hissî Mûcizeler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2001.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr. *Kitâbu Hüceci ’n- Nübüvve - Nübüvvetin Delilleri*. çev. Yasin Ulutaş - Abdulhamit Sinanoğlu. Ankara: Ankara Okulu, 1. Basım, 2020.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Tarîfat*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf - Türker, Ömer. *Şerhu ’l-Mevâkıf Mevâkıf Şerhi*. ed. İbrahim Halil Üçer. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2015.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 30. Basım, 2013.
- Çakın, Kamil. “Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplumların Çöküşü”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 1-29.

- Çakın, Kamil. “Fiten Rivayetlerinin Tabiatı”. ed. Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Çelakıl, Ömer. *Kur'an-ı Kerim'in Şifresi-2*. İstanbul: Düş Yayıncılık, 2005.
- Çelebi, İlyas. “Fiten ve Melâhim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 13/149-153. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çelebi, İlyas. “Gayb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 13/404-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çelebi, İlyas. *İslam İnancında Gayb Alemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Çelebi, İlyas. “İslam Kaynaklarında Fiten, Melahim ve Herc İnançları”. *MÜİFD* 11-12 (1994).
- Çelik, Ali. “Nuaym bin Hammad'ın Hadisçiliği ve ‘Kitabu'l-Fiten'i Üzerine Bir Değerlendirme”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 2/6 (Nisan 2000), 99-118.
- Çınar, Mahmut. “Nübüvvet”. *Sistemik Kelam*. ed. Fadıl Aygan. İstanbul: Beyan Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Demirel, M.Elif. *Çevrimiçi Popüler Testleri Çözmeye Yönlendiren Faktörlerin Benlik Saygısı Çerçevesinde İncelenmesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ebü Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el- Ezdi es-Sicistani. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Riyad: Dâru İbn Hazm, 1997.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 12. Basım, 2015.
- Erdem, Fatih. *Eski Mezopotamya'da Kehanet Geleneği*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2020.
- Eren, Şadi. *Gayb Bilgisi*. İzmir: Işık, 1995.
- Ertürk, Mustafa. “Haber-i Vâhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 14/349-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidi Prensipleri Açısından Sahih-i Buhari'deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 1995.

- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Genç, Mustafa. *Sünnet-Vahiy İlişkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2005.
- Gün, Faruk. *Kelâm İlminde Gayb Âlemi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2020.
- Gündoğar, Hamdi. *İslam İtikadında Sünnetin Yeri*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2014.
- Hanbel, Ahmed. *Müsnedü'l Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb Arnavut. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1995.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. *Hazreti Peygamberin Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasi-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1967.
- Hıdır, Özcan. *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Hıdır, Özcan. *İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi (Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2000.
- Hoşab, Fahri. "Nebevî Beyân ve Kur'an Dışı Vahiy". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Hadis Özel Sayısı* 4 (2017)..
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el- Kazvini. *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*. çev. Haydar Hatipoğlu. İstanbul: Kahraman, 2010.
- İbn Manzûr, Cemaleddîn Muhammed. *Lisanü'l-Arabî'l-Muhit*. Beyrut: Dâru Lisâni'l-Arab, 1970.
- İsfahânî, Râgıb. *Müfredât-Kuran Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdalbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Kâdî Abdulcebbâr. *Tesbîtu Delâilü'n-Nübüvve Mûcizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı*. ed. Hüseyin Hansu. çev. M.Şerif Eroğlu - Ömer Aydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2017.
- Kâdî Abdülcebbâr. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. ed. Metin Yurdağür. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2013.

- Kandemir, M.Yaşar. “Şemâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 38/497-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Karadeniz, Osman. *İlim ve Din Açısından Mu’cize*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Kasar, Veysel. “Kur’an’da Hz. Muhammed’in (a.s.m) Risaletinin Delilleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/27 (Haziran 2012), 93-132.
- Kaya, Remzi. “Ehl-i Kitap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10/516-519. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kırış, Şemsettin. *Beyhakî ve Delâilü’n-Nübüvve’si*. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2009.
- Korkmazgöz, Rıza. “Kelâm İlminde Haber-i Vâhidin Bilgi ve Delil Değeri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 225-258.
- Köse, Abdullah. *Delâilü’n-Nübüvve Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Kur’an Araştırmaları Grubu. *Kur’an Hiç Tükenmeyen Mûcize*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 8. Basım, 2005.
- Kutluer, İlhan. “İlhâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 22/93-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Margoliouth, D.Samuel. *Muhammed ve İslâm’ın Yükselişi*. Ankara: Ankara Okulu, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü’t-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM yayınları, 15. Basım, 2020.
- Mâverîdî, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed. *A’lâmu’n-Nubuvve*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1986.
- Meriç, Altay Cem. *Peygamberliğin İspatı -Haber Delili-*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Mustafa Sabri. *Gaybın Önünde el-Kavlu’l-Fasl*. çev. Muhammet Uysal. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. baskı., 2018.

- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b el-Haccâc b. Müslim el-Kuşayri. *el-Câmiu's-sahih*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 2001.
- Nedvi, Muhammed Veliyullah Abdurrahman en-. *Peygamberimizin (sav) Geleceğe Yönelik Haberleri*. çev. Abdülkadir Ekinci. Konya: Hüner Yayınevi, 2013.
- Nesefî, Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed. *Tabsıratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*. thk. Muhammed el-Enver Hamid İsa. Kahire: Mektebutu'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't- Tenzîl ve Hakâiku't- Te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedevî. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1988.
- Oğuzay, Rukiye. "İslâm Litetarütünde Hasâis: Mefhûmu ve Muhtevâsı". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 17/12 (2019), 139-165.
- Onay, İsa. "Toplumsal Şiddet Bağlamında Fiten Hadislerine İlişkin Bir Değerlendirme". *Gümüşhane Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2019), 29-63.
- Önkal, Ahmet. "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv". Ankara, 1997.
- Özafşar, Mehmet Emin. "Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru". *Diyanet İlmi Dergi* Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)(Özel Sayı) (2003).
- Özşenel, Mehmet. "İtikadi Konularda Haber-i Vâhidin Delil Olması Meselesi ve Kevserî'nin Konuya Bakışı". *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19/37 (2014), 169-187.
- Özten, Ersan. *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2009.
- Öztürk, Mustafa. *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu, 2014.
- Paçacı, Mehmet. "Hadis'te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı". *İslâmiyât* 1/1 (1998), 35-53.
- Paçacı, Mehmet. *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*. İstanbul: Nun Yayıncılık, 1994.
- Pezdevî, Sadru'l İslam İmam Ebu'l Yüsr Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akâidi*. çev. Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2019.
- Râzî, Fahreddin. *el-Erbâin fî Usuli'd-Din*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ. Kahire: Mektebetu'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, 1986.

- Râzî, Fahreddin. *Me 'âlimü Usûli 'd- Din - Kelam İlminin Esasları*. çev. Muhammet Altaytaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Sâbûnî, Nûreddin. *Mâtürîdiyye akaidi el-Bidâye fî Usûli 'd-Dîn tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İFAV, 18. Basım, 2018.
- Sarp, Refiye Öznîl. *Fiten ve Melâhim Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Serdar, Murat. “Kelam’da Delâilu’n- Nübüvve Bağlamında İ’câzu’l- Kur’ân Meselesi”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 2 (2016).
- Sifil, Ebubekir. *Müslümanca Bir Hayat İçin*. İstanbul: Rihle Kitap, 2. Basım, 2016.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İlhâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 22/90-92. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Suyutî, İmam Celaledin. *el-İtkan fî Ulûmi 'l Kur'an- Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*. çev. Sâkîp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik. 2 Cilt. Hikmet Neşriyat, 1987.
- Şimşir, Muhammet Salih. *Antik Mısır Dininde Kâhinlik, Sihir ve Büyü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Teftâzânî, Sa' düddîn Mes'ûd b. Ömer . *Makâsıdu 'l-Kelâm Fî 'Akâidi 'l-İslâm Kelâm İlminin Maksatları*. ed. Ahmet Kaylı. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2019.
- Teftâzânî, Sa' düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu 'l-Akâid*. çev. Talha Hakan Alp. İstanbul: İFAV, 5. Basım, 2018.
- Tekineş, Ayhan. “Muhaddislere Göre Fitnelerden Kurtuluş Çareleri: Kitabı'l-fiten'ler Örneği”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2005), 101-130.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. Mısır, 1975.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmine Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2020.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM yayınları, 6. Basım, 2019.

- Topaloğlu, Bekir. “Tesbîtü Delâilü’n-Nübüvve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 40/535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Toprak, İbrahim. *Hız. Muhammed’in Nübüvvetine Delil Olan İnsanî Özellikler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2020.
- Toraman, Ali. *Eski Yunan ve Romada Askeri ve Siyasi Alanda Kehanet*. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Türk, Hülya. *İnançlar Açısından Gelecek Zaman Hadisleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Ulutaş, Yasin. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Mucize Anlayışları*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Doktora, 2018.
- Yamanus, Ayşe Nur. “Sünnetin Otoritesi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv Olgusuna Oryantalistlerin Yaklaşımı”. *İslam Araştırmaları ve Oryantalizm*. ed. Bilal Gökkır - Necmettin Gökkır. 91-106. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 1995.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: Okurakademi, 1. Basım, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Delâilü’n-Nübüvve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 9/115-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İstidlâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 23/325-328. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Nübüvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 33/279-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmi. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*. ed. Murat Sülün. çev. Adil Bebek. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.